

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

A magyar szókészlet finnugor elemei I.

Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó. 231 l.

BUDENZ JÓZSEF *Magyar—ugor összehasonlító szótára* első füzetének megjelenése óta közel egy évszázad telt el. BUDENZ zsenialitásának ma is csodálattal adózunk, szótára fölött azonban eljárt az idő. A megjelenése óta eltelt évtizedek során az etimológiai irodalom oly mértékben felduzzadt, s sokszor egy-egy szóval kapcsolatban annyi ellentmondó vélemény látott napvilágot, hogy már mintegy két évtizeddel ezelőtt felmerült nálunk egy értékelve összegező munka készítésének a szükségessége. 1955-ben megjelent ugyan B. COLLINDER *Fenno-Ugric Vocabulary* c. etimológiai szótára, melyet ma is haszonnal forgatunk, de a mű méreteiben, célkitűzésében nem tette feleslegessé egy nagyobb lélegzetű összegező munka megjelenését, s különösen nem egy magyar szempontúét, hisz COLLINDER csak a közös finnugor szókincset tárgyalja, s így kimarad belőle a magyar nyelv ugor kori lexikális öröksége, amely ha pusztán a matematikai százalékarányt tartjuk szem előtt, akkor is igen tekintélyes. A *Suomen kielen etymologinen sanakirja* címen (a továbbiakban SKES) 1955 óta folyamatosan megjelenő finn etimológiai szótár sem tudta pótolni a hiányt, mivel számos ugor szó etimológiájának nincs finn tagja, s így természetszerűleg ez a szótár nem foglalkozik vele.

A régebbi próbálkozások közül GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS *Magyar Etimológiai Szótára* (1914—1944) csak a G-betűig jutott. BÁRLCZI GÉZA *Magyar Szófejtő Szótára* (1941) pedig rendkívül hasznos kézikönyv ugyan, de mégiscsak szükségmegoldás.

Ezeket a hiányokat akar segíteni a Magyar szókészlet finnugor elemei c. három kötetre tervezett munka, melynek első kötete (A—Gy) a múlt év végén látott napvilágot. A mű nem egy ember munkája. Ha az előmunkálatokban, az előzetes szerkesztésben részt vettek felsorolásától eltekintünk, akkor is még hat olyan munkatárs marad, akiknek a nevét meg kell említenünk, s ezek a következők: LAKÓ GYÖRGY főszerkesztő, RÉDEI KÁROLY szerkesztő, ERDÉLYI ISTVÁN, GÜLYA JÁNOS, K. SAL ÉVA, VÉRTES EDIT munkatársak.

Ha kezünkbe vesszük a külsőre is igen tetszetős kötetet, a futólagos ismerkedés is meggyőz bennünket arról, hogy a hazai finnugor nyelvtudomány imponáns eredménye ez a mű, amely méltán tarthat számot széleskörű nemzetközi figyelemre, és elismerésre. Hiszen ilyen sok szempontú, részletes, nemcsak az egyes szavak, de a hozzájuk fűződő nemzetközi etimológiai irodalom történetét is kritikusan tárgyaló munka nem látott még eddig napvilágot. Aligha szükséges részletezni, hogy egy ilyen mű, amely szintetizálja az utóbbi évszázad finnugor etimológiai kutatásait, mekkora jelentőségű szaktudományunk további fejlődése szempontjából, de ugyanakkor nélkülözhetetlen forrásmunka a rokon finnugor tudományágak művelői számára is.

A szótár munkatársainak azonban nemcsak az az érdeme, hogy összegezik az eddigi eredményeket, hanem önálló kutatást is folytattak — bár ez nem szerepelt a célkitűzések között — s munka közben jó néhány új etimológiát is felállítottak (pl. a magy. ér 'Bach' ~ zürj. *šor*; votj. *šur* 'ua.'). Számos esetben pedig egy-egy eddig ismeretlen taggal toldották meg a magyar szó megfeleléseit (pl. magy. *fék* 'Zaum, Zügel' ~ vog. пех, дюжина уз (д)а'; eddig csak az osztják megfelelést ismertük. Hasonló esetet látunk a magy. *fulánk* 'Stachel, Spitze' esetében is).

Ezután vegyük sorra a szótár szerkesztésénél követett főbb gyakorlati és elméleti szempontokat.

A szótár címe arra utal, hogy a magyar nyelv finnugor elemeit dolgozza fel. A szótár azonban a szamojéd megfeleléseket is tartalmazza, tehát az uráli terminus jobban illene rá. Ezt az elsőző is elismeri, de a hagyományra való tekintettel mégis meghagyták a szerkesztők a finnugor elnevezést. A mindennapos tapasztalat azt mutatja, hogy az

uráli terminus erősen terjed, s ezért egy ilyen rangos kiadványnál ragaszkodni kellett volna hozzá, mégha szélesebb körökben egyelőre szokatlannak is érzik a szót.

A magyar címszavakat minden esetben német értelmezés követi, ami a külföldiek számára jelentősen megkönnyíti a szótár használatát.

A címszavak után mindig megtaláljuk a magyar szó első előfordulását. A magyar nyelvörténeti adatok figyelembe vétele elkerülhetetlen egy ilyen etimológiai szótárnál, hiszen mind a szavak hangalakjában, mind pedig jelentésében történhetett változás az ómagyar kortól mostanáig. Az alakváltozatok esetében is segítségünkre lehetnek a nyelv-történeti adatok az eredetibb alak meghatározásában, s ilyenkor idézésük feltétlenül indokolt. Másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy olyan közkeletű finnugor etimológiák esetében, mint például *ad*, *fecske*, *fon* stb. az első előfordulás évének semmi jelentősége sincs az etimológia helyessége szempontjából, hiszen az merő véletlen, hogy száz évvel korábbról vagy későbből adatható a szó. A szótár egységessége szempontjából azonban nem helyteleníthetjük, ha ilyen esetekben is közli az első előfordulás évét.

A finn és észti szavakat, az elfogadott gyakorlat szerint, irodalmi helyesírással közli a szótár, a többi rokon nyelvi adatokat pedig fonetikus átírással. Ez nem azért történt, mintha a szótár szerkesztői elutasítanák a fonematikus átírást, de a munkálatok idején több finnugor nyelvnek nem volt még kellőképpen tisztázva a fonéma-rendszere. E nélkül pedig a fonematikus átírás alkalmazása könnyen torzításhoz vezet, amire COLLINDER szótárában találunk is példát. Ezért csak helyeselhetjük a szótárszerkesztők eljárását. Ugyancsak helyes, hogy bizonyos egységesítést és egyszerűsítéseket hajtottak végre az átírásban, ami leginkább az obi-ugor és a szamojéd nyelvek esetében jelentős. Ez az eljárás különösen a nem nyelvész szakemberek számára könnyíti meg a szótár használatát. A végrehajtott módosítások mellett még további *grafikai* egyszerűsítéseket is lehetett volna végezni, például az affrikátákat egy betűvel írni: *tš = č*, *ts = c* stb.

Ami az etimológiai megfelelések elvi felfogását illeti, igen tanulságos összehasonlítást tennünk a SKES-szel. A SKES sokkal szigorúbb, sőt merevebb, sokszor figyelemre méltó egyeztetéseket hagy említetlenül, s csak igen ritkán engedi meg több eredeztetés lehetőségét. Szerintünk sokkal közelebb jár az igazsághoz a MSzFE, mikor nem törekszik a problémák minden áron való lezárására, hanem a biztos etimológiák mellett több kategóriát különböztet meg: vitatott eredetű, egyeztethető és talán egyeztethető. A szótárban tárgyalt mintegy 210 etimológiának az egynegyede a vitatott eredetű vagy a talán egyeztethető kategóriába tartozó szócikkek. Ha ehhez hozzászámítjuk még az egyeztethető kategóriába sorolt 25 etimológiát, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy az egyeztetések mintegy 1/3-a körül vannak kisebb-nagyobb problémák. Ez a szemlélet mozgásában tükrözi a kutatók állását, s a problémák ilyen bemutatása kétségkívül termékenyítően hat a további kutatásokra. A teljességgel elfogadhatatlan finnugor egyeztetések felsorolását a harmadik kötetben találhatjuk majd meg.

A SKES és a MSzFE közötti különbséget mutatja, hogy például ilyen megfelelések, mint magy. *ajtó* 'Tür' ~ fi. *avata* 'öffnen, ausbreiten, erweitern', 'erweitern'; magy. *bogyó* 'Beere' ~ fi. *puola* 'Preiselbeere'; magy. *buják*, *büvük* l. 'kriechen', 2. 'sich verstecken, sich verbergen' ~ fi. *pukea* 'kleiden, ankließen', észt *pugema* 'kriechen, schlüpfen'; magy. *evez* 'rudern' ~ fi. *evä* 'Flosse', aun. *evä* 'Ruderblatt' s még néhány más a SKES-ben meg sincsenek említve.

Mélyreható különbség mutatkozik a két szótár között a hangutánzó és hangfestő szavak tekintetében is. A SKES a hangutánzó szavakat kizárja. Az MSzFE felveszi, de persze fentartással kezeli őket. A hangutánzó szavak egyeztetésével kapcsolatos problémák közismertek, de az is kétségtelen, hogy jelentős részük a szókinés ősi rétegéhez tartozik, s kirekesztésük nem megokolt, különösen, ha a hangtani megfelelések is szabályosak.

A SKES a hangfestő szavakkal is elég ridegen bánik. A két szótár közti különbség szemléltetésére jó példa, hogy addig amíg a MSzFE részletesen tárgyalja a magy. *bog* 'Knoten' szó rokon nyelvi megfeleléseit, s köztük a fi. *punka* '(kleiner) korpulenter od. dicker Mensch' szót is felsorolja. A SKES megjegyzi, hogy a *punka* szó hangfestő (ebben különben a MSzFE is egyetért vele), amelyhez hasonlók más nyelvekben is vannak, s a balti finn nyelveken kívül lapp és magyar példákat sorol fel, s eltekint a tüzetes egybevetéstől.

A hangutánzó jelleg megállapítása nem okoz nehézséget. Azt viszont, hogy melyik szó tartozik a hangfestő kategóriába, sok esetben az egyes kutatók szubjektív benyomása dönti el. Érdemes lenne a MSzFE munkatársainak külön is foglalkozni ezzel a kérdéssel, s megpróbálkozni a hangfestő kategória konkrétabb körülhatárolásával.

Az MSzFE az egyes szócikkek végén közli a kikövetkeztetett ugor, finnugor vagy uráli alapnyelvi alakot. Ez végeredményben helyes, de az eljárásnak vannak negatívumok.

mai is, amelyekkel számolni kell. A kikövetkeztetett alapnyelvi alakok függvényei mindenkor ismereteinknek, s ezek módosulásával a kikövetkeztetett alakok is automatikusan megváltoznak. Az utóbbi időben például számos kutató kétségbe vonja a hosszú magánhangzóknek, mint önálló fonémáknak alapnyelvi meglétét. Amennyiben ez beigazolódik, akkor a szótárnak azok a kikövetkeztetett alakjai, amelyekben hosszú magánhangzót tételeztek fel, részben már el is évült. Bár egyedül ez a tény még nem teszi használhatatlanná ezeket a formulákat.

Nem találunk említést a MSzFE előszavában arra nézve, honnan vannak ezek a kikövetkeztetett alakok. Mennyiben tükrözik a szótár munkatársainak kutatásait? Sok esetben azt találjuk, hogy azonosak a COLLINDER által kikövetkeztetett alakokkal, néha azonban csak részben. Hasznos lett volna, ha erre a szótár szerkesztői utaltak volna az előszóban.

Az MSzFE célkitűzése, mint fentebb már említettük, a magyar tagú uráli szófejtések tudományos igényű, kritikai összeállítása. Emellett azonban utal a szótár az uráli nyelvcsaládon túli pl. altaji, indoeurópai egyeztetésekre is. Ha sok esetben kételkedhetünk is ezeknek az egyeztetéseknek a helyességében, a probléma aktualitása indokoltá teszi ezeket az utalásokat.

A MSzFE a magyar nyelv tőszavait tárgyalja. Feltűnő azonban, hogy benne van a szótárban az *arc*, *orca* 'Gesicht, Antlitz, Wange, Backe' szó, amely köztudottan az *orr + száj* szavak összetételéből keletkezett. Hasonló szemléleten alapuló összetételeket több rokon nyelvből idéz itt a szótár. Nem tartjuk haszontalannak, hogy az ehhez hasonló összetételek bekerüljenek a szótárba, de akkor be kell venni az *éjjél* stb. szavakat is, ezek azonban hiányoznak. Megnehezíti ezeket az ősi típusú összetételeknek egy etimológiai szótár keretein belül való tárgyalását, hogy nem annyira az összetételek tagjai az ősie, hanem a szemlélet, s az összetétel tagjai között lehetnek akár újabb jövevényszavak is. Ilyenek pl. a cser. *izak-solak* 'fiútestvérek' *ača-aba* 'szülők' (*aba* 'anya' < csuv. *aba* 'Mutter'; *šolo* 'öccs' < csuv. *šolle* 'sein jüngerer Bruder', I. RÁSÁNYI: SUST. XLVIII, 109, 211). Éppen ezért nem érthetünk egyet a szótárnak azzal az állításával (196. l.), hogy mivel a *fél* szóval alakult összetételek uráli eredetűek, pl. fi. *silmä-puoli* 'unoculus', ezért a fi. *puoli* 'Hälfte' szó is uráli. Az összetétel nem bizonyíték emellett, mert mint mondtam, a szemlélet ősi, az összetétel tagjai nem feltétlenül.

Szerepel a címszavak között az *ezüst* 'Silber, silbern' szó, melyet a szótár permi jövevényszónak tart a magyarban. A rokon nyelvekből a magyarba került kölcsön-szavak szintén felvehetők a szótárba, de ezt meg kell okolni az előszóban, hogy milyen megfontolás alapján, mert az eredeti célkitűzések szerint nincs itt a helye.

Ezek az apróbb elvi következtetések a második kötetben már könnyen ki-küszöbölhetők.

Ami a szóegyeztetéseket illeti, csak elismeréssel adózhatunk a szótár szerkesztőinek és munkatársainak. Munkájuk széleskörű tájékozottságról és nagyfokú alaposságról tanúskodik. Mindez biztosíték arra, hogy eredményeik, túlnyomó többségükben idők állók lesznek.

Jelenleg nincsenek még kellőképpen tisztázva a csuvas-permi, csuvas-cseremiszi, mordvin és talán a bolgár-török-magyar kapcsolatok sem. Így könnyen előfordulhat, hogy egy-egy finnugornak tartott szó esetleg egy vagy több rokon nyelvben török jövevényszónak bizonyul. Erre mindjárt hozhatok is egy példát:

A magy. *ér* 1. 'berühren', 2. 'reichen, erreichen' stb. jelentésű szót a MSzFE a vog. (Ahlqv.) *sartitam* 'berühren', 'anrühren'; (MTR)É. *sarātāli* 'érint'; cser. (PS.)K. *šürangam* 'etwas flüchtig berühren (im Vorbeigehen)' alakokkal egyezteti.

A cseremiszi szó azonban a csuv. (ASM.) *səran* 'касаться, тераться, споткнуться' tehát 'érint, dörzsölődik, megbotlik' jelentésű szó pontos hangtani és jelentéstani megfelelője. A terület feldolgozatlansága azonban olyan objektív nehézség, amiért a szótár munkatársait méltánytalanság lenne elmarasztalni.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy az MSzFE adatai alapulnak lényegében a vele egyidőben A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. címen megjelent munka ugor, finnugor, uráli megfeleléseket tartalmazó szócikkei is, amint erről az említett mű előszavából értesülünk.

BERECZKI GÁBOR

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára

Főszerkesztő Benkő Loránd, szerkesztők Kiss Lajos és Papp László, írták Farkas Vilmos, S. Hámosi Antónia, Hexendorf Edit, P. Hídvégi Andrea, Kiss Lajos, Kubinyi László, Papp László és Pusztai Ferenc I. köt. (A—Gy). Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó. 1142 l.

A magyar nyelvet hosszú ideig magányos, társtalán nyelvnek tartották, mivel egyik szomszédos nép nyelvével sincs rokonságban, de nem hasonlított egyik ismertebb európai nyelvhez sem. Már a középkorban tudomása volt — legalábbis az írástudók egy részének — a honfoglalás tényéről, vagyis arról, hogy a magyarság ősei valahonnan északkelet felől vonultak hazánkba. Julianus útját a főljegyzések szerint siker koronázta. Bizonyos hangtani és rendszerbeli hasonlóságok, valamint a nagyszámú török jövevényszó miatt hosszú ideig a magyart török nyelvnek tekintették. A finnugor rokonítás azonban a Budenz—Vámbery tudományos vitában győzött. Újabban a sumerológusok nem nagyon népes, de nagyhangú dilettáns tábora kezdi hirdetni a magyar—sumer rokonságot.

A magyar nyelv finnugor volta bebizonyított tény. A magyar nyelv azonban a leginkább derülátó számítások szerint is legalább háromezer évvel ezelőtt vált ki az ugor csoportból, és így legközelebbi rokonaitól, az obi-ugoroktól egyre messzebb került földrajzilag is. Majdnem kétezer éves sorsáról mit sem tudunk. E másfél-kétezer év alatt biztos, hogy érintkezett a magyarság iráni és török nyelvű népekkel. E szinte ismeretlen korszak második fele már beleesik a nagy eurázsiai népvándorlás viharába. Egy-egy szárazabb időszak több ezer kilométer mélységben megbolygathatta a népi és nyelvi határokat. A nomád pásztornépek legelőt kerestek állataik számára. Ha már mások megszállva tartották a szomszédos területeket, akkor harcra került sor. A nomád népek inkább támadnak. A túlerő támadása elől kitérnek, más területre vonulnak, náluk gyengébb, szervezetlenebb társadalom területét hódítják meg. Ha külső nyomásra feladják előző területüket, akkor háznépükkel és állataikkal együtt vonulnak át új hazájukba. Addig folytatják vonulásukat, míg legalább ideiglenes szállásterületet biztosítanak maguknak. Ha pedig minden oldalról ellenállásba ütköznek, akkor felérlődnek, beolvadnak más népekbe, elpusztulnak. Egy-egy kiemelkedő egyéniség jól szervezett maroknyi csoporttal egy fél világrésznyi soknyelvű birodalommal is összekovácsolhat rövid idő alatt, majd néhány évtizednyi fennállás után a hatalmas birodalom atomjaira bomlik. Tudjuk a magyarságról is, hogy vándorlásának történetében több ilyen rövid életű birodalom tagja volt, hogy a honfoglalás is a besenyő támadás következményeként történt meg. E majdnem kétezer év történetének nagy részét azonban teljes homály fedi. A magyarsággal ekkor érintkező török és iráni népek nyelvét csak hézagosan ismerjük, számos más népről a nevéen kívül alig tudunk egyebet, így tucatjával lehetnek olyan kihalt népek és törzsek, amelyek nem indoeurópai vagy török nyelvet beszéltek.

Az újlatin és szláv nyelvek története és önálló élete alig több ezer évnél, és szinte az alapnyelvig visszamenőleg vannak írásos emlékeik. Így számos indoeurópai nyelv etimológiai szótárában alig van ismeretlen eredetű szó, mert majdnem mindent meg lehet magyarázni a megfelelő (szláv, latin, germán stb.) alapnyelvből, valamint a jövevényszavakat a környező és nagyrészt régi nyelvemlékekkel is rendelkező nyelvekből.

A magyar etimológiai kutatás talán azért jutott el nemzetközi viszonylatban is olyan magas fokra, mert annyi nehézség kevés más európai nyelvben tornyosul az etimológus elé, mint a magyarban. Még az egyes jövevényszó-csoportokban is tömérdék kérdés vár megoldásra. Korai szláv jövevényszavaink egy része annyira differenciálatlan szláv alakokat tükröz, hogy gyakran még az is nehezen dönthető el, vajon a szlávság melyik nagyobb ágából (nyugati, keleti, déli) való és mikori az átvétel. Még több a kérdőjel török jövevényszavainkban. Német jövevényszavaink számos kérdése alig tisztázható a hazai német nyelvjárások történetének ismerete nélkül. Belső keletkezésű szavaink módszeres tudományos kutatása még csak nemrég kezdődött meg.

A számos folyóiratban és egyebütt szétszórt etimológiai eredmények nyomán követése egy magányos kutatónak már évtizedekkel ezelőtt is szinte megoldhatatlan feladat volt. Ezért merült fel már több, mint egy fél évszázada egy magyar etimológiai szótár megírásának szükségessége. A Gombocz—Melich-féle Magyar Etyimológiai Szótár csak a G betű elejéig jutott el, Bárczi Magyar Szófejtő Szótára (1941) pedig a köznyelvi szókinészre szorítkozik, és már hosszú ideje nem kapható.

Éppen ezért a MNyTESz. régóta érezhető hiányt pótol. Csak azért jelenhetett meg ilyen viszonylag rövid idő — hat év — alatt, mert jól összefogott kollektíva írta és szerkesztette. Az etimológiai szótárak szerte a világon minden nyelvből igen nagy népszerűségnek örvendenek, hiszen a nyelvtudományon kívül számos más tudományágnak (néprajz, művelődéstörténet stb.) nélkülözhetetlen forrásai. Néhány évtized múltva ismét időszerű egy új hasonló mű megjelenése, hogy az új irodalmat is feldolgozza.

A szótár csak a közneveket öleli fel. Alapul az Értelmező Szótár szolgált. Így számos nemzetközi műveltségű is bekerült. Elavult szavak és tájszavak is elég nagy számban szerepelnek, főleg a bővebben adathatók. Olyan szótár nincs a világon, amelynek szóválogatásával mindenki meg volna elégedve, így megjegyzéseim többé-kevésbé szubjektívnak tekinthetők. Szerintem bátran ki lehetett volna hagyni néhány nagyon szűk területen élő és csak később román és szláv eredetű tájszót, mint *abronica*, *alamázia*, *bagrena*, *baráncsik*, *csirityya*, *dászkál*, *dolina*, *dránica*, *duláb*, néhány szakszót, mint *dimenzió*, *din*, *gyúanyag*. Ugyanakkor egy ilyen gazdag és szinte teljességre törekvő szótárból kár volt kihagyni a következőket: *böhönc* 'ormótlan, nagy (pl. felhő); nagy ütőlap (a tarokkban)', *breviárium* (a szépirodalomban igen gyakran előforduló szó), *csüllangó* ~ *csülló* (biol. szaknyelvi), *csuhu* (elterjedt tájszó), *ester* ('meddő' tájszó), *filiszteus* (bibliai szó), *galéri* a legújabb szókinés gyakori szava), *grenadirmars* (krumplistésza). Ezeket — reméljük — az utolsó kötetben még majd pótlásként megtaláljuk.

Számos újabb szavunk — mint ahogy a szótár gyakran jelzi is — sokkal később-ről van csak adatolva, mint ahogy az a köznevelben előfordulhatott. Alig hihető például, hogy az *abesszin* szó csak 1936 óta van meg nyelvünkben. Az *állapotos* szó is bizonyára jóval régebbi, mint eddig elsőnek talált följegyzése (1930), hiszen a nyelvatlasz-gyűjtés tanúsága szerint a nyelvjárásokban igen széleskörűen ismert. Hasonlóképpen nagyon késeinek tartom a *blöff* 1921-es első előfordulását. A tisztiszolga *csicskás* nevét már 1937-ből ismerem hallomásból. Akkor voltam katona, és akkor a gyakrabban hallott *puccer* szó mellett a *csicskás* is általánosan ismert kifejezés volt, tehát személyesen is 6 évvel előbből ismerem, mint az eddigi elsőnek ismert feljegyzés. A *dömping* szó is korábbi lehet 1929-nél. A *faramuci* 'bonyolult, furcsa' jelentésben is bizonyára sokkal régebbi, mint 1960, hiszen magam is legalább húsz éve hallottam, ha nem jóval régebből. A *farkasvakság* szót is még középiskolás koromból, tehát 1930 előttől ismerem, korábbi-nak kell lennie 1938-nál. Hasonlóképpen gyerekkoromból ismerem még a *fityisz* szót főképpen *fityiszt az orrodra!* kifejezésben, feleletként arra, ha valaki valami jogtalant, teljesíthetlent kívánt. A szótár is megjegyzi, hogy bizonyára sokkal régebbi, mint az 1951-ben följegyzett első adat. A *frottír* szóra is emlékszem a törülköző jelzőjeként már a 20-as évek vége felé. Mindezek a szubjektív emlékeim, valamint a szótár megjegyzései is arra intenek, hogy jó volna a nyelvtörténeti szógyűjtést a szótárakon és lexikonokon túl a XX. századra vonatkozólag elég változatos szövegek alapján megindítani, bizonyára igen gazdag volna a zsákanyag.

Az egyes szavakra nézve a szótár rendszerint megadja a stílusértéket, és a jelentések közül a köznyelvi jelentést külön jellel látja el. A stílusértékre vonatkozólag nem mindenben értek egyet a szótár megállapításaival. Így az *alarm*, *daci* és *féderversz* szó nem elavulóban van, hanem el is avult már. Az *alkörmös* csak a szak- és tájnyelvben él. A *csúz* 'reuma' értelemben köznyelvi, nem pedig elavulóban levő nyelvjárási szó. A *fortély* 2. jelentése is köznyelvi. A *gácsér* nem nyelvjárási és szaknyelvi, hanem köznyelvi szó. A *galád* köznyelvi jelentése csak az 'alávaló, becstelen, aljas' de az 'arcátlan' nem. A *gelét* nem elavulóban van, hanem elavult, és az *ólomglét* is legfeljebb szaknyelvi szinten él. A *geregy* szó sporteszköz jelentésben köznyelvinek vehető. Ugyanez a helyzet a *guta* szóval 'szélhűdés, szélütés' jelentésben. Nem hiszem, hogy általános érvényű volna az a megjegyzés, hogy „A *gyutacs* a katonai és műszaki nyelv szavaként terjedt el, és megmaradt szaknyelvi szó; a beszélt nyelv ugyanezt a fogalmat a *kapszli* szóval jelöli.” Szerintem a *gyutacs* legalább annyira beszélt nyelvi, mint a *kapszli*.

Egy etimológiai szótárban célszerű lett volna a zárt *é* jelölése. Ez már csak azért is jó lett volna, mert nem csábította volna az egyébként olyan józan és óvatos szerzőket néha ingoványos talajra a kétfajta *e* összekeverése.

Az alábbiakban néhány kisebb megjegyzésemet közlöm az egyes szócikkekhez. Meg kell vallanom, hogy ezek száma meglepően kevés lesz éppen azért, mivel a szótár szerkesztése igen gondos, körültekintő, az etimológizálásban pedig józan.

affér. A finn *afaári* új jövevényszó a svédből, svéd eredetije (*affär* 'üzlet') nincs megemlítve.

áfonya. Meg kellene említeni, hogy van a fekete áfonyán kívül (Heidelbeere) vörös áfonya is (Preiselbeere).

agár. A szó megvan a vogulban és osztjákban is (vog. *akar* 'lelógó fülű kutya') mint tatár jövevényszó.

aj.¹ Az adatok és jelentések közül kimaradt a nyelvjárási *aja*, *szekeaja*, *ajarúd*, *szekerrúd*, amely szintén ide tartozik (vö. KÁLMÁN: Bárczi-Eml. 158).

állandó. Helyes és szükséges elv más nyelvekből való jelentésbeli párhuzamok bemutatása.

apa. A vog. *ōparás* 'nagyapa' végződése inkább a vogulban olyan gyakori kicsinyítő képző (vö. *pýrás* 'fiúcska', *áyrás* 'leánya'), tehát olyasféle alakulat, mint a magyar *apó*.

apáca. A második bekezdés utolsó mondata helyesen: „2. jelentése . . .”

átkoz. Kitérő jelentéstani párhuzam kínálkozik két finnugri nyelvből: finn *siunata* 'áld' ~ ész. *siunama* 'átkoz'.

bábó. A magyarázat első föltevése a helyes: gyermeknyelvi szó, és a *láb* szóból kifogástalanul megmagyarázható. Gyermeknyelvből szabályszerűnek mondható, hogy a szóbeljei bilabialis hang kerül a szókezdő mássalhangzó helyére is pl. *pámpa* (lámpa), *möm* (könyv), *bába* (lába), *bebe* (zsebe), *meme* (szeme), *püpe* (cipő), *boba* (szoba), *bobos* (doboz) stb., sőt *ömembe* (ölembé). Ugyancsak szabályszerű a *bámbó* alak, mert a szóbeljei felpattanó zárhangok nyílt szótag után gyakran kapnak homorgán nazális előtétet, amellyel az eredetileg nyílt szótag zárttá válik: *pentinke* (Petike), *szompogat* (szopogat), *cumpog* (cuppog), *söntét* (sötét), *kantintom* (kattintom), *füngön* (függöny), *kocintontunk* (kocintottunk) stb. (vö. KÁLMÁN: MNyj. IV, 98), az -ó pedig kicsinyítő-becéző képző.

barhent. Mint érdekességet megemlítem, hogy megvan a vogulban is a szó *pārkan* alakban.

be.¹ Kissé furcsán hangzik: „. . . befejezettséget kifejező szerepe . . .”

berhe. Tanulságos lett volna utalni arra, hogy az orosz *брюку* szó is ide tartozik. *borsó*. A szócikkben valahol meg kellett volna említeni, hogy a szó jelentése ma is még a Dunántúl nagy részén 'bab'.

boszorkány. A *boszor* alakváltozat csak a *boszorka* szóból való elvonás lehet. A -ka ma is a legeleveníbb képzőinek közé tartozik, -kány képzőnk nincs és nem is volt.

botos. A magyar szó végződése jól magyarázható a francia többesszámból vagy a latin *botus* alakból. Ha magyar -s képzőből akarjuk magyarázni, akkor analógiákat is kellene hozni ebből a fogalmi körből.

bóg. A nyelvjárási alakváltozatok közül kimaradt a DNy dunántúli *bén* (*biēn*) adat, amely azért fontos, mert az egyetlen képzőtlen alak (az -n egyes sz. 3. sz. igerag, mint errefelé a *hín*, *rín*, *szűn* 'hív, ri szó' stb.).

buger. A szót diákkoromból *bugër* alakban ismerem 'bugris, faragatlan' jelentésben. Egyik osztálytársamnak ez volt ragadványneve.

buli. Legelterjedtebb jelentése, a 'házibuli' kimaradt.

csaj. Összefüggésben van vele a svéd argó *tjej* (olv. csej) 'nő, ringyó' szava is.

csik.¹ Az 'angolna' jelentés lehet tévedés is (egyetlen adat).

csilla. Aligha származhatik a *csillog* szó tövéből. Jelentései közt nem találunk olyat, amely korhadásra utalna. Gyanús lehet a számos c- kezdetű alakváltozat is.

csimasz. A ma legáltalánosabb, szinte köznyelvinek mondható 'pajor' jelentését nem is próbálja magyarázni.

csirkefogó. Hogy a különböző változatok közül (*csirkefogdosó*, *csirkekergető*) éppen ez maradt meg, annak nemcsak a ném. *Hühnenfänger* lehetett az oka, hanem a kifejezés rövidege is.

csördül. A *csördül*-ből való származtatásnak valóban elég súlyos hangtani akadály a az r föltett vokalizálódása.

dakszli. Megemlíthette volna a szótár, hogy a ném. *Dachsel* szóban a borz ném. *Dachs* neve lappang.

denevér. Nagyon szűkszavú szócikk. A számos alakváltozatot — ha nem is tisztázni, de valahogy csoportosítani kellett volna. Mi az a gyakran szereplő *pup* tag?

deszka. Jó és érdekes, hogy utal a szó rokonságára (gör. *diszkosz*, ném. *Tisch*).

dupla. A *dufla* változatokra és a szóbeljei *p > f* változásra megemlíthette volna egy idevágó cikket (MNyelvj. III, 125–6).

éh. Aligha származik az *észik* igéből, mert az mindig zárt *ē*-s volt a rokon nyelvek és nyelvjárási adatok szerint is. Az *éh* szónak van ugyan szórványosan egy-két *i*-zó változata, de a nyelvtörténeti és nyelvjárási alakokban gyakori a nyílt *e*, főleg az *ehős* ~ *ehés* származékban, de rövid *ē*-t vagy *ö*-t nem találunk sehol az első szótagban.

éj. A magyarázatból nem vehető ki, hogy az eredeti fgr. kori *j* a magyarból eltűnt (*éj > é*), vö. *éccaka*, *észak*. A -j mint hiátustöltő hang került vissza (vlsz. *éel > éjel > éjjel*, ebből elvonással ismét *éj*), akárcsak a *száj* és *fej* nominatívusokba.

élég. Az *elő*¹ *el*-alapszavából való magyarázatnak hangtani nehézségeire is rá lehetett volna mutatni. Az *elő* finnugor előzménye ugyan *ede lehetett, de a nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint (ö-zó vagy i-zó alak nincs, BécsiK. *è* jelölése) a magyar nyelvtörténet folyamán, és a mai nyelvjáráásokban is nyílt *e*-zó. Az *élég* szó viszont zárt *ē*-ve hangzik az *ē*-zó nyelvjáráásokban, már a 16. századtól kezdve napjainkig vannak *ö*-zó

változatai, a BécsiK. is zárt *ē-t* jelez. (Az *elég* nyílt *e*-vel az *ég* ige *el* igekötős alakja.) A magyarázat lehetséges így is, de hangtanilag sem kifogástalan.

ellen. Az összetételek között föl van tüntetve az *ellentétel*, de hiányzik a ma is sűrűn használt köznyelvi *ellentét*, pedig érdekes volna tudni, mikor bukkan föl először. *előkelő.* Középfoka egyes nyelvjárásokban (pl. Rábcakapi, Győr-Sopron m.) ma is *előpkelő* (előbbkelő).

előte. Az *előte* stb. alak *elő-tevő*-ből való magyarázata helyes. Az *előte* alak pedig az *előté* változat ragozott alakjaiból (pl. *előtét*) való elvonás is lehet (vö. *fecskét*—*fecske*, vagy a hasonló képzésű *kesztét* 'keztyüt' — *keszte* 'kesztyű').

emészt. Itt utal — nagyon helyesen — az *ē* és *e* okozta hangtani nehézségekre. *ereget.* Bár a szótár elv szerint jár el, az ember mégis úgy érzi, hogy itt az *ered* kellett volna címszónak, még akkor is, ha az *ereget*-re korábbi adatunk van.

érte. Szerintem legalább a bizonytalan finnugor eredetűek közé lehetett volna sorolni.

esd és *esdekel* egy címszó alá is kerülhetett volna, hiszen a laikus előtt is nyilvánvaló, hogy összetartoznak.

eszik. A szónak 3. (elemészt, elpusztít) jelentése a megfelelő vogul *tēy* szó 'elég, ég' jelentésének alapjául is szolgált.

ez. Az *ēz* > *ez* nyíltabbá válás valószínűleg az *oz* > *az* távolra mutató névmás nyíltabbá válásával párhuzamosan következett be.

ezüst. Elég meggyőzően magyarázza őspერი jövevényszónak a szótár. Elvileg nem is lehetetlen, sőt valószínű. Kiváncsi vagyok azonban, van-e még más őspერი jövevényszó. Ha van több, akkor azok nagyon megszilárdítanak ezt az etimológiát.

fa. Ha az uráli alapnyelvben a *puwe alakot tesszük fel, akkor a magyar szót miért egy *fává alakból vezetik le?

fabatka. Az idézett szólás inkább határozatlan névelővel (egy fabatkát sem ér) használatos.

fácán. A második világháborúban 'hadifogoly' jelentése is volt legalábbis számos hadifogolytáborban. Valahol (talán Örkény István valamelyik írásában?) irodalmi szövegben is olvastam, ott is hadifoglyok beszédében. A kétértelmű *fogoly* szó trefás eufémizmusából alakult. Az 50-es években már nem hallottam.

fajta. A *fajt* alakváltozat tovább képzett *fajtu* származéka ÉNy Dunántúlon ma is él.

familia. A Nyr. 91:489 közöl már 1577-ből adatot (1590 helyett).

famulus. A szónak inkább a 2. jelentése él a bizalmas stílusban.

farkas. A *farkas* kezdetben inkább *t a b u* alá esett, mint félelmetes, vérengző, veszedelmes állat. Tabunevei vannak számos fgr. nyelvben. Később, a törökökkel való érintkezésben totem-állattá is válhatott. A *t a b u* (érintési és megnevezési tilalom) és a *t o t e m* (állati ismerem növényi ős) egybeeshetnek ugyan, de nem szükségképpen.

fecni. A szónak ismerem *fecli* és *ficli* alakváltozatait is.

feled. A vog. 'hely' jelentésű szó hangalakja az É. nyelvjárásban *jor*, amely így hangtanilag jobban illik az ugyancsak É. *joruuli* 'felejt' igéhez.

felel. Az utolsó nyelvtörténeti adat a BécsiK.-ből való Nem kellett volna még egy későbbi adatot is fölvenni?

félvér. A szócikkből nem derül ki, hogy köznyelvi szinten használják a 'mesztie, mulatt' stb. (vö. ÉrtSz. 2. jel.) jelentésben is.

fenyít. Helyes az óvatos fogalmazás.

gajgonya. Szerintem a *kajdēna* ~ *kajdina* nagyobb területen ismeretes, így ez lehetett volna a címszó, a *gajgonya* pedig utalószó. Ha azonban már így jelent meg, akkor a *kajdina* utalószó szükséges lesz a 2. kötetben.

galambica. A dunántúli *nyulica* nem 'vargánya', hanem nyúlgomba, *Cantharellus*.

gallér. A nyelvatlasz szerint egyes nyelvjárásokban (főleg *kézgallér* alakban) van 'kézelő' jelentése is.

gelencsér. Miért nem *gerencsér* a címszó? A felsorolt adatokban 10 : 3 az arány a *gerencsér* javára, ma is elterjedtebb az *-r*-es változat, etimológikusan is eredetibb, az első előfordulás is ilyen.

gérokk. Szláv jövevényszavaink közül nem egy akad, amelyről korábbi magyar adattal rendelkezünk, mint szlávval. Szótárunk tanúsága szerint a magyar *gérokk* szó is egy évvel korábban van adatolva, mint német eredetűje. Kuriózumnak is érdekes.

gyarat. Az általános 'csinál' jelentésű ige egy speciális munkafolyamatra való leszűkülésére jó párhuzam a palóc *csinál* ige azonos jelentésfejlődése.

gyáva. A szó 'félszeg, ügyefogyott' jelentésben ma is ismeretes egyes nyelvjárásainkban.

Öröndetes, hogy a szerzők és szerkesztők tekintetbe vették a nyelvünk iránt egyre növekvő külföldi érdeklődést, és ezért az előszót és a tájékoztatót németül is megjelentették. Minden szó jelentését megadták németül is. A szótárt így kényelmesen használhatják még a magyarul csak kevéssé tudó külföldiek is. Nem ártott volna ezt a tényt már egy német alcímmel jelezni.

Minden szócikk három részből áll: a szótörténeti, az etimológiai és a bibliográfiai részből. Az azonos tövű szavakat természetesen bokrosítja ez a szótár is, de — helyesen — nem viszi ezt az elvet túlzásba, és külön címszóba utalja mindazokat a származékokat, amelyeknek egybetartozását az átlagos nyelvérzék nem ismeri fel, vagy amelyek túlságosan bonyolultak, szerteágazók. Az utalási rendszer azonban eligazítja az olvasót, hol keresse még a címszó rokonságát.

A szótörténeti rész törekszik az első adat és az alakváltozatok bemutatására. Természetes, hogy az első előfordulás évszámai a további nyelvtörténeti adatgyűjtések — esetleg újabb, eddig ismeretlen nyelvmelék felbukkanásával részben módosulni fognak, de ezen a téren is derekas munkát végeztek a szerzők s számos eddig teljesen ismeretlen vagy alig ismert adatok és alakváltozatok feltárásával. Néha azonban az ember kissé túlságosan nagyra látja az úrt, mikor egy-egy mai köznyelvi szó utolsó nyelvtörténeti adata a 13. századból való. Kihalt szavak közül pedig némelyikről nem tudjuk, meddig élt. Ha az első adat például 16. századi, de az utolsó is, jó lett volna utalni arra (ha lehetséges), hogy a szó még a 17. századból adatolható, de később már nem (l. pl. *atval*, *avik*, *bakacsin*, *balustya*, *bécs* stb.).

A szócikk második része az etimológia. Itt a szótár — a tudomány mai állásának megfelelően — nyilatkozik a szó eredetéről. Az állásfoglalás nem mindig határozott, hiszen az etimológiáknak nem csekély része bizonytalan, esetleg több lehetséges magyarázat is van. A származtatás tehát óvatos, de ezt sem viszi túlzásba, mert mindenhol igyekszik a legvalószínűbb megoldásokra. Utal azokra az esetekre, mikor az alakváltozatok és jelentések bonyolult, kusza szövevénye még előzetes feldolgozást kíván. Eppen ezek a negatívumok, az ismeretlen eredetű és bizonytalan etimológiájú szavak elég nagy száma további ösztönzéseket adhat szófajtó irodalmunknak.

Csak örömmel üdvözölhetjük a szótárnak azt a szerkesztési elvét, hogy az etimológiai szakaszban szövegesen, olvasmányosan magyaráz. Az egyes szavak jelentésváltozásaihoz, művelődéstörténetéhez, más szavakkal való távolabbi rokonságához fűzött megjegyzések nemcsak a laikusok, hanem a szakemberek számára is érdekes és értékes olvasmányul szolgálnak. Nem kell ahhoz különös jóstehetség, ha úgy gondolom, a közeljövőben is számos jó cikk sarjad ki már az első kötet megjelenése nyomán.

Helyeselhető a szerkesztőségnek az az eljárása is, hogy nem fukarkodik a könyvészeti utalásokkal, és hogy jellel kiemeli a legfontosabbakat. Elkülönítve találjuk (zárójelben) a magyar szó idegen mintájára vonatkozó irodalmat. Az ideiglenes forrásjegyzék és rövidítések mintegy kétezer művet és folyóiratot említenek, és ez valóban tiszteletreméltó teljesítmény. Célszerű volna, ha a következőkben az 1966-ban megjelent Nyelvjárásaink c. könyvem váltaná fel 15 évvel ezelőtt megírt elődjét. A világszerte nagy bőségben megjelenő nyelvészeti irodalom miatt a forrásjegyzék még bizonyára ki is bővül néhány tucat könyvészeti adattal.

Külön elismerést érdemel a kötet tetszetős kiállítása, jó tipográfiája, valamint a mű terjedelméhez és nehéz szedéséhez mérten a sajtóhibák elenyészően csekély száma.

Egy nagyszabású európai első részéről korai volna még az egész alkotásra vonatkozó tanulságokat levonni. Annyi azonban máris bizonyos, hogy ismét egy olyan értékes és nagyszerű mű kerül ki magyar tudósok keze alól, amely méltán sorakozhat fel az eddigiek mellé, nélkülözhetetlen segédeszköz lesz minden magyar nyelvtudósok, hasznos és értékes olvasmánya nyelvünk iránt érdeklődő minden művelt embernek, és tovább öregbíti a magyar nyelvstudomány nemzetközi tekintélyét.

KÁLMÁN BÉLA

Finnugor nyelvek nyelvkönyvei az Uralic and Altaic Series-ben

Az Indiana Egyetem mindössze hétéves Uralic and Altaic Series-e modern szempontú nyelvészeti tanulmányaival, összefoglaló kézikönyveivel, nyelvkönyveivel és szótáraival (több közülük európai tudós munkájának angol nyelvű fordítása) elismerést és megbecsülést vívott ki a hazai finnugor és altaji nyelvészek között is.

Ezúttal a finnugor nyelveknek ebben a sorozatban megjelenő nyelvkönyveiről ejtünk szót. Eddig nem kevesebb mint tizenöt nyelvkönyv (ill. nyelvtan vagy olvasó-

könyv) megjelenéséről számolhatunk be. Ezek a következők: THOMAS A. SEBEOK—FRANCES J. INGEMANN, *An Eastern Cheremis Manual: Phonology, Grammar, Texts and Glossary* (1961), JOHN LOTZ, *Hungarian Reader (Folklore and Literature) With Notes* (1962), ROBERTS T. HARMS, *Estonian Grammar* (1962), ROBERT AUSTERLITZ, *Finnish Reader and Glossary* (1963), MERI LEHTINEN, *Basic Course in Finnish* (supervised and edited by THOMAS A. SEBEOK 1963), ANTS ORAS, *Estonian Literary Reader* (1964), FELIX J. OINAS, *Estonian General Reader* (1964), PAAVO RAVILA, *Finnish Literary Reader* (1965), BÉLA KÁLMÁN, *Vogul Chrestomathy* (1965), KÁROLY RÉDEI, *Northern Ostyak Chrestomathy* (1965), GYULA DÉCSY, *Yurak Chrestomathy* (1966), JÁNOS GULYA, *Eastern Ostyak Chrestomathy* (1966), M. A. CASTRÉN, *Grammatik der Samojezischen Sprachen* (with an Introduction by PÉTER HAJDÚ 1966), FELIX J. OINAS, *Basic Course in Estonian* (1966), JOHN LOTZ, *Vocabulary and Notes to the Hungarian Reader* (1966); *The First Votyak Grammar* (with an Introduction by Gy. Décsy 1967).

A fenti nyelvkönyvek tudományos haszna többféle. Közülük jónéhányban a modern gyakorlati nyelvtanítás gazdag amerikai eredményei érvényesülnek, s így bennük nemcsak kalauzt kapunk egyes nyelvek megismeréséhez, hanem sok hasznos módszertani tapasztalatot is. Több nyelvkönyv olyanok érdeklődésére is igényt tarthat, akik nem finnugor nyelvészettel, hanem általában nyelvtanítással foglalkoznak. A kisebb finnugor nyelvek tanulmányozásakor a beszélni tudás igénye rendszerint nem merül fel. Ezeknek a kresztomátiái különben is többnyire a szerzők által gyűjtött, természetszerűleg csekély terjedelmű anyagon alapulnak. Az uráli nyelvészettel és nyelvekkel foglalkozók nem nélkülözhetik azonban az egyes uráli nyelvek legalább rövid nyelvtani leírásait, szövegmutatványait, s így az ezeket, valamint több hasznos mellékletet, pl. bibliográfiákat tartalmazó kresztomátiákat, igen fontos segédkönyveknek tartjuk. Nem mellékes szempont az sem, hogy az angol nyelvű nyelvkönyvek jelenleg a legszélesebb olvasottságot biztosítják, s így nagy mértékben segítik az urálistika iránt a világ egyre több helyén megnyilvánuló érdeklődést.

Az alábbiakban az UAS-ben megjelent öt finnugor tárgyú nyelvkönyvet ismertetünk, s reméljük, hogy ezzel a sorozat nyelvkönyveiről alkotott némi képet sikerül kiegészítenünk. Megjegyezzük, hogy SEBEOK—INGEMANN *Eastern Cheremis Manual* és AUSTERLITZ *Finnish Reader* c. munkáiról, valamint DÉCSY *Yurak Chrestomathy*-járól, már jelent meg ismertetés folyóiratunkban (vö. ERDŐDI JÓZSEF: NyK. LXVI, 440—3, ill. MIKOLA T.: NyK. LXX, 248—51).

*

Meri Lehtinen: *Basic Course in Finnish* (supervised and edited by Thomas A. Sebeok)

Mouton. & Co. The Hague, 1963. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series
Vol. 27. XXIII + 657 l.

Előszavában a kiadó, SEBEOK TAMÁS azokról az előzményekről szól röviden, amelyekre a *Basic Course in Finnish* leginkább épülhetett (V). Ezek között a Holt-féle *Spoken Language* sorozatról, amelyben többek között SEBEOK *Spoken Hungarian* (1945) és *Spoken Finnish* (1947) c. könyvei is megjelentek. Ennek a sorozatnak, amely eredetileg a hadsereg számára készült, azaz olyanok részére, akik nem rendelkeztek nyelvészeti iskolázottsággal, szükségszerűen új módszereket kellett alkalmaznia, s ezek, főleg a beszéd- és gyakorlás-központúság nagy hatással voltak az amerikai nyelvtanításra. A Holt-féle *Spoken Language* sorozat eredményeit használja és bővíti AUGUST A. KOSKI és ILONA MIHÁLYFI *Hungarian Basic Course*-a (1962). MERI LEHTINEN — aki finn nyelvet tanított a bloomingtoni egyetemen — épít az előzményekre, de tovább is fejleszti azokat. Könyve írásában több munkatársa segítette.

A *Bevezetésben* (VI—VII) a szerző röviden bemutatja könyvét, és az oktatásra vonatkozó tanácsokat ad. Heti öt órát és kiegészítő nyelvlaboratóriumi gyakorlatokat számítva, a könyv az elsőéves egyetemisták egész évi anyaga. Hangsúlyozza az anyanyelvi tanár teljes vagy részleges bevonásának és a nyelvlaboratóriumi gyakorlatoknak a fontosságát. A tanításban és a tanulásban a lehető legteljesebb mértékben szóbeliségre kell törekedni, írásbeli munkát — diktálást, majd dolgozatírást — csak a könyv vége felé javasol.

A Kiejtés (XIV–XIX) c. részben a finn hangok kiejtésének leírásán kívül szó esik a szótagolásról, a hangsúlyról, a ritmusról, a hanglejtésről, az ábécéről, az írás és kiejtés megfeleléséről is. Az alapos Kiejtési gyakorlatok (XXV–XXXIII) után következnek a tulajdonképpeni leckék (1–520). Ezek száma harminchárom, közülük öt ismétlés. A leckék hasonló szerkezeti felépítésűek, rendszerint alapmondatokból, párbeszédkekből (beszélgetésekből), nyelvtanból és gyakorlatokból, társalgásból (társalgási javaslatokból) és olvasmányból állnak.

A nagyszámú alapmondat az új nyelvtani anyagot illusztrálja, s egyben gyakorlatja is. A hétköznapi életben használt mondatok ezek, szókincsük általában a már ismert anyagra épül. Egy leckében rendszerint három-négy párbeszéd van, amelyek tartalmilag lazán vagy egyáltalán nem kapcsolódnak egymáshoz, de egyaránt tartalmazzák az alapmondatokban már bemutatott nyelvtani jelenségeket. Anyagukat szintén a mindennapi életből merítik, s a Finnországban legáltalánosabb helyzeteket és témákat mutatják be. Csak dicsérhető, hogy a szerző helyenként és józan mértékkel a finn kultúrára vonatkozó ismereteket is becsesz a párbeszédkebe. Az alapmondatok és a beszélgetések mellett mindig ott van párhuzamosan az angol fordítás is, s az utóbbiban előforduló ismeretlen szavakat rögtön a szöveg közben megkapjuk. A nyelvtanban a szerző a már előzőleg bemutatott nyelvtani jelenségeket megmagyarázza, s közvetlenül utána a gyakorlatokban el is mélyíti. A könyvben igen sok és változatos gyakorlatot találunk. A hazai nyelvkönyvekhez képest nem annyira a gyakorlatok típusában, hanem bőségében van a különbség. Fordítási gyakorlat — nyilván a beszéd-központúságra való törekvés eredményeképpen — nincs a könyvben. A társalgásban a párbeszédke anyagához kapcsolódva a szerző utasításokat és javaslatokat ad a tanulók szabad beszélgetésére. A leckék végén álló olvasmányok az önálló szövegolvasásba kívánnak bevezető lenni, ezért szókincsükben és nyelvtanukban nem pusztán a már ismert anyagra támaszkodnak. Az olvasmány témája többnyire kapcsolódik a párbeszédkeéhez és a társalgáséhoz. A 11. leckében pl. a következő párbeszédke (beszélgetések) vannak: az állomáson, a piacon, vidéki utazásra való indulásról; a társalgásban többek között ilyen javaslatokat kapunk: „Tegyünk úgy, mintha egy barátunkkal a vasútállomáson lennénk, s várnánk valakit! Beszéljünk az időről, a vonat érkezéséről! Tegyük úgy, mintha találkoznánk az utcán egy barátunkkal, aki elmondja, hogy a piacra megy, mert ott friss zöldség, virág és gyümölcs van!” Az olvasmány a helsinki piactérről szól.

A leckék fő részeinek arányát had szemléltessék a 9. lecke lapszám szerinti adatai: alapmondatok: kb. 1 l., párbeszédke: kb. 2 l., nyelvtan és gyakorlatok: kb. 11 l. (ebből nyelvtani magyarázat példákkal kb. 5 ½ l.), társalgási javaslatok: 8 sor, olvasmány: 9 sor.

Az ismétlő leckék csak nyelvtanból és gyakorlatokból állnak. Néhány leckében az említettekén kívül helyet kapott még egy rövid helyesírási, valamint — különösen az első leckékben — egy hasznos szavakat és kifejezéseket tartalmazó vagy a finn szokásokat és illemszabályokat ismertető rész.

LEHTINEN a bevezetésben egy-egy lecke anyagának a feldolgozásáról is ír. A tanulók az alapmondatokat könyv nélkül tanulják meg, legalább is annyira, hogy kérdésre válaszkepp el tudják mondani. Ezután a mondatokat többször együttesen ismételni kell. A beszélgetéseket egészben vagy részben szintén könyv nélkül kell tudni, a hosszabbakat az alapmondatokhoz hasonlóan csak annyira, hogy a tanulók a tanár kérdésére a megfelelő szavakat és szerkezeteket használva válaszolni tudjanak. Többszöri ismétlés itt is szükséges. A nyelvtanhoz kapcsolódó gyakorlatok felhasználásában a tanárnak meglehetősen szabadsága van, átalakíthatja őket, elvehet belőlük, vagy tehet hozzájuk. A társalgás az oktató vezette szabad beszélgetés megadott témákról. Az olvasmányokkal otthon ismerkednek meg a tanulók, ennek ellenőrzése és a bővebb feldolgozás az órán történik. Az órákon a könyvben közvetlenül nem szereplő anyag is végezhető, pl. 10–15 pernyi kötetlen beszélgetés.

Az 1. függelékben (521–606) nyelvtani — főleg táblázatos — összefoglaló, a 2. függelékben (607–615) közismert finn dalok szövege van. A Szószedet (617–647) minden előfordult szót tartalmaz, a tulajdonneveket külön jegyzékben. A könyv a nyelvtani anyagra vonatkozó részletes M u t a t ó v a l (651–657) zárul.

Az eddigi tartalmi bemutatásból is kiderült, hogy egy logikus anyag megszerkesztett könyvről van szó, amelyben a nyelvtanítás új és hagyományos formái szerencsés harmóniában egyesülnek, s a könyv éppen ezért igazán modern. A könyv erőnyeit tehát már jórészt láttuk, közülük külön is kiemelünk néhányat.

Elsősorban a gyakorlati, praktikus jelleget kell megemlítenünk. A könyv valóságos tárháza a beszédben jól használható mondatoknak, mondatfajtáknak. A régebbi olvasmány-központúság helyett beszédközpontú, de helyesen rövid olvasmányokat is

ad. Az új anyag tárgyalása az élő nyelvi példából indul ki, s kap a következőkben bő és alapos feldolgozást. A tanulóknak beszédkészségük, kiejtésük fejlesztésére végig jó lehetőségük van. A könyv anyaga nagy, válogatásra is módot nyújt. Igen kevés mellékes, „utána keresési” munkát kíván. Egyes modern nyelvkönyvek újabban elhagyják a nyelvtani magyarázatokat, s legfeljebb függelékként adnak pusztán nyelvtani táblázatokat. Az ilyenekben az anyagot többszöri ismétléssel, kívülről való megtanulással sajátítják el, s a tanulóban így szűrődnek le többé-kevésbé világosan a nyelvtani szabályok. Az anyanyelv elsajátítása mindenféle nyelvtani magyarázat nélkül folyik. Az idegen nyelv tanulásában azonban már lényeges szerepe van az értelmi megvilágításnak, az anyanyelvvel való összehasonlításnak, a már meglévő nyelvtani ismeretekre való támaszkodásnak. Ezért tartjuk helyesnek, hogy — bár a *Basic Course in Finnish*-ben is nagy szerepe van az automatizációnak, az ismétlésnek — a szerző kellő súllyal szerepelteti a nyelvtani magyarázatot is, sőt még a nyelvi érintkezéssel kapcsolatos illemszabályokról is szól. Nála az először már bemutatott, azután megmagyarázott ismeretek begyakorlása folyik, amely lehet, hogy kevésbé adja ugyan a felfedezés örömét, de mindenképpen gyorsabb és pontosabb megtanulást tesz lehetővé. A nyelvtani összefoglaló és mutató nemcsak a tájékozódást, hanem a finn nyelv rendszerének áttekintését is elősegíti, s jó segítség a magántanulóknak.

Külön kell szólnunk arról a rendszeres pedagógiai átgondoltságról, amely a könyv nagyobb és kisebb egységeiben egyaránt megmutatkozik. A szókinés és a nyelvtani anyag nemcsak egy-egy leckén belül kerül fokozatosan, többször és többféleképpen feldolgozásra, hanem az ismeretek frissen tartása a későbbiekben is biztosítva van. Az anyag elrendezése áttekinthető, az új szavak és nyelvtani jelenségek általában aláhúzással vannak kiemelve. Apróság, csak annak jelzésére említjük meg, hogy lássuk, a szerző mennyire igyekszik kihasználni a vizuális benyomásokat: a lapszámok mellett az illető szám mindig betűvel írva is ott áll.

A könyvvel szemben csak néhány kisebb kifogásunk van. Ezek egy része az egyetemi oktatás első évében talán nem jelentkezik. Tekintve azonban, hogy a könyvet máshol is használják, s nagy terjedelme különben is magában hordja a teljesség valamelyes igényét, egy-két helyen hasznosnak tartanánk rövid kiegészítést. A Kiejtés c. részben megemlíthette volna pl., hogy a rövid és hosszú hangok időtartamának aránya kb. 1 : 3. Szólhatott volna az elválasztásról, s jó lett volna valamivel bővebben foglalkozni az írásjelek — nemcsak a vessző és a kötőjel — használatával. A mutatóból nem derül ki, hogy a felszólító módot mellékmondatban feltételes, esetleg jelentő módú alakkal fejezzük ki. Problematikus még a könyv nagy mérete és súlya, amely nehezíti a használatot. Ez azonban — bár más nyomdatechnikai eljárás némileg segíthetett volna — végső soron az anyag nagyságának a következménye, amelynek előnyei lényegesen felülmúlják az ezzel járó hátrányokat.

MERI LEHTINEN könyve az ismertető véleménye szerint a legjobb finn nyelvkönyv, amit eddig külföldiek számára írtak, jelentős segítség a finnül tanulóknak, s hasznos módszertani ismereteket ad minden nyelvtanárnak és idegen nyelvet tanulóknak.

Felix J. Oinas: *Basic Course in Estonian*

Mouton. & Co. The Hague, 1966. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 54. X + 398 l.

A bloomingtoni egyetem finnugor érdeklődésű szlavisztika professzorának munkája teljesen átdolgozott és bővített változata saját Spoken Estonian c. könyvének, amely a Holt-féle Spoken Language sorozatban jelent meg. A könyv — mint ugyanannak a sorozatnak és egyetemnek a kiadványa is — természetesen részben hasonló módszerrel és céllal készült mint a *Basic Course in Finnish*, ezért ismertetését rövidebbre szabjuk.

Előszó (V), Tartalomjegyzék (V–VIII), Rövidítésjegyzék (IX), Bibliográfia (X) és gyakorlatokat is tartalmazó A kiejtésről (1–9) c. részek után jönnek a tulajdonképpeni leckék (10–350). A lecek száma harminc, ezekből öt ismétlés. Egy lecke (unit) alapmondatokból, pótlólag megadott szavakból, nyelvtani magyarázatból, nyelvtani gyakorlatokból és ezek megoldásából, társalgásból és társalgási javaslatokból áll. Az ismétlő lecekben gyakorlatok vannak.

LEHTINEN könyvétől eltérően az új szavakat és nyelvtani jelenségeket tartalmazó alapmondatok párbeszédben jelennek meg. Először az egy mondatban szereplő ismeretlen szavakat kapjuk meg, majd magát a mondatot. A párbeszédet hétköznapi dolgokról:

bevásárlásról, utcán való találkozásról stb., vagy az észet kulturális élet különböző területeiről szólnak, mellettük ott áll az angol fordítás. Ha a továbbiak folyamán a leckében ismeretlen, az alapmondatokban sem szereplő szavak szerepelnek, akkor ezeket a szerző külön jegyzékben adja meg. A példákban bővelkedő nyelvtani magyarázatokban OINAS az új nyelvtani jelenségeket világítja meg, amelyek a gyakorlatokban kerülnek elmélyítésre. A gyakorlatokkal párhuzamosan mindig megkapjuk azok megoldását. A társalgás az alapmondatok témájához kapcsolódó párbeszéd, angol fordítás nélkül. A társalgási javaslatokban a tanulók szabad beszélgetésre kapnak részletes javaslatokat. A 9. lecke főbb részeinek aránya pl. a következő: alapmondatok (szószedettel): kb. 5 l., nyelvtan: kb. 3 l., gyakorlatok: kb. 2 1/2 l., társalgás: kb. 1/2 l., társalgási javaslatok: 15 sor. A könyvet a Szószedet (351—94) és a nyelvtani anyagra utaló Index (395—8) zárja.

A Basic Course in Estonian-ról mint nyelvkönyvről elismeréssel szólhatunk. Részben megvannak azok az erényei, amelyeket Lehtinen könyvéről írva bővebben méltattunk. Mondatainak jó része a hétköznapi társalgási nyelven használatos. A nyelvtani magyarázatok világosak, s bemutatják az észet nyelvtan fő vonásait. A különböző gyakorlatok és beszélgetések általában jól, többször megforgatják a tanult anyagot, s az ismereteket beszédfokra emelik. Nyelvtani összefoglaló ugyan nincs, de ezt nagyrészt pótolja az index és a szószedet, amelyben a kiejtésre és a fontosabb toldalékos alakokra is történik utalás.

Nem hallgathatjuk el azonban kifogásainkat sem. Az, hogy az első huszonnégy lecke színhelye a második világháború előtti Észtország, a könyv használhatóságának fokát csökkenti. Az utolsó hat lecke színhelye az Egyesült Államok, itt egy az USA-ban élő észetnek és egy amerikaiaknak az észet kultúráról való beszélgetése adja az anyagot. Ez a választás tisztán nyelvtanítás szempontból sem szerencsés. A nyelvtannak azok a jelenségei ugyanis, amelyek az utolsó hat leckére esnek — a gyakorlatok kivételével — csak kulturális témájú beszélgetésekben vannak feldolgozva. Egyszerűen, a színhely maivá tétele, s a szövegben több helyütt mutatkozó szubjektivitás mellőzése a könyv javát szolgálta volna.

Béla Kálmán: Vogul Chrestomathy

Mouton & Co. The Hague, 1965. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series Vol. 46. VIII + 139 l.

KÁLMÁN BÉLA volt az első magyar tudós, aki egy kisebb finnugor nyelv nyelvkönyvét megírta. Az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek tagjaként megjelenő, MUNKÁCSI szövegei alapján készült Manysi nyelvkönyv (Bp. 1954. Rez: LAVOTHA: NyK. LIX, 362—7; SAUVAGEOT: Bulletin de la Société Linguistique de Paris, LIV, 345—6) annak idején jól bevált az egyetemi oktatásban. E könyv anyagát is felhasználva írta meg KÁLMÁN párhuzamos magyar és német nyelvű szöveggel a Chrestomathia Vogulica-t (Bp. 1963). Ismertetendő könyvünk ennek az utóbbinak angol nyelvű fordítása.

Mint az előszóból (V—VI) megtudjuk, a szerző 1957—1958-as négyhónapos szovjetunióbeli tanulmányútján találkozott vogulokkal. A könyv a tőlük gyűjtött anyag alapján alapulva főképp az északi nyelvjárást mutatja be, de vannak benne mutatványok a többi nyelvjárásból és az irodalmi nyelvből is. KÁLMÁN MUNKÁCSI-szövegeket is közöl a saját egyszerűsített átírási módjához igazítva. A bevezetésben tömör, érdekes ismertetést kapunk a vogulokról (3), a vogul nyelvjárásokról (4—6) és a vogul nyelv kutatásának történetéről (6—8). Ezt a vogul nyelvészeti irodalom bibliográfiája (8—19), majd a vogul irodalom és irodalmi nyelv bemutatása (19—20) után a vogul nyelven megjelent kiadványok jegyzéke (20—26) követi. Az északi nyelvjárás rövid nyelvtani vázlatában (27—58) a fonémák bemutatása után sor kerül az alak-és mondatn minden fontosabb jelenségére. A némi jegyzettel is ellátott vogul szövegek (59—94) között megtaláljuk a jeles vogul költőnek, JUVAN SESZTALOVNAK a verseit is. A szószedet (95—134) jelöli, hogy a szavak milyen nyelvjárásból valók, s sokszor ad etimológiai utalást is; finnugor eredetű szavaknál a magyar és finn megfelelőt közli, jövevényszavaknál pedig az átadó nyelvet. A könyvben nyolc vogul dal is van kottával, valamint vogulok közt járt kutatók képei, és egy a vogulok elhelyezkedését mutató térkép.

A Vogul Chrestomathy szerkezete logikus, letisztult. Az áttekinthető nyelvtani magyarázatok között sok a táblázat. A szövegek szerencsés kézzel vannak válogatva: a vogul nyelv és irodalom különböző oldalait mutatják. Az érdekes és változatos anyagú könyv kitűnő segédeszköz az északi-vogulul tanulónak, jelentős segítség a kutatónak, s nem szakemberek vogulok iránti érdeklődését is felkeltheti. Egyedül azt sajnáljuk, hogy a szövegeknek a Chrestomatia Vogulica-ban szereplő, a tanulónak segítséget adó fordításai az angol nyelvű változatban elmaradtak.

Károly Rédei: Northern Ostyak Chrestomathy

Mouton & Co. The Hague, 1965. Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series, Vol. 47. 3 + 132 l.

RÉDEI KÁROLY 1957 októberében Leningrádban az osztják nyelv muzsi nyelvjárásából nyelvtani anyagot, s ugyanebből a nyelvjárásból és a suriskáriból némi szöveget gyűjtött. Tanulmányútjának eredménye a saját gyűjtésén alapuló *Osztják nyelvtanulmányok* (Muzsi nyelvjárás) (RADANOVICS [RÉDEI]: NyK. LXIII, 21–62), amely Északi-osztják nyelvtan (Muzsi nyelvjárás) címmel külön is megjelent (NyÉrt. 31).

Jelen könyv a magyar nyelvű tanulmánynak lényegesen bővített változata. Csatolt hozzá egy, az osztjákokról, az osztják nyelvjárásokról, az osztják nyelv kutatásának történetéről szóló s egy osztják nyelvészeti bibliográfiát tartalmazó hasznos bevezetést (1–16). A számos példamondatot is tartalmazó nyelvtani vázlatot (17–78) kiégyesítette a leggyakoribb névszó- és igekepzők bemutatásával, s egy-két előnyös szerkezeti változtatást is végrehajtott. Saját lejegyzésű szövegein kívül közöl STEINITZ és PÁPAY szöveget a színjai, a serkáli, az obdorszki és a szigvai nyelvjárásból, valamint irodalmi nyelvi szöveget a suriskári és a serkáli nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelvekből. A szövegekhez (79–100) szószeret (101–132) csatlakozik. RÉDEI átírása fonematikus, a magyar nyelven megjelent tanulmányban használható képest egyszerűbb. PÁPAY szövegein is végrehajtott némi átírási egyszerűsítést a szerző.

A Northern Ostyak Chrestomathy hasznos, jól használható „vezérlő kalauz” a muzsi nyelvjárás, s a nagy hasonlóság miatt több északi-osztják nyelvjárás ismeretére is. A szerző végig pontosságról, alapos szakismeretről tesz bizonyosságot, Kár, hogy a szövegek fordítása az angol nyelvű változatban itt is elmaradt. Nem szörzálhasogatásból említjük meg — hanem mert kezd gyakoribb lenni —, hiányoljuk, hogy a szerző az előszóban nem szól könyvének magyar nyelvű előzményéről. Az eredetivel való összevetés, különösen bővített, átdolgozott, más nyelvű, a szövegek átírásában egyszerűsített kiadás esetén tanulságos lehet, és az olvasó számára esetleg egyes félreértéseket tisztázhat.

Külön elismerés illeti RÉDEI KÁROLYT, ha meggondoljuk, hogy finom fonetikai megfigyeléseket, több eredeti megállapítást is tartalmazó anyagát egy hónapos tanulmányút alatt gyűjtötte.

János Gulya: Eastern Ostyak Chrestomathy

Mouton & Co. The Hague, 1966. Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series, Vol. 51. VIII + 207 l.

A KARJALAINEN emlékének ajánlott kresztomatia a vahi osztják nyelvjárást mutatja be. GULYA az 1956–1957-es évek folyamán Leningrádban vahi osztják diákoktól gyűjtött nyelvi anyagot, s ezt később feldolgozta. Munkájának eredményét részben már publikálta Vahi osztják szövegmutatványok (NyK. LXIII, 209–13) és Vahi osztják nyelvtanulmányok (NyK. LXVII, 181–216, LXVIII, 3–34) címmel. Az Eastern Ostyak Chrestomathy ezeknek lényegében teljes anyagát felhasználja.

A könyv fő részei a következők: Előszó (V–VI), Bevezetés (1–20), Nyelvtani vázlat (21–129), Szövegek (131–165), Szójegyzék (167–207). Az előszóban a szerző többek között a keleti-osztják nyelvemlékekről és szövegkiadásokról szól. A bevezetésben az osztjákokról, az osztjákok kultúrájáról és nyelvéről kapunk érdekes tájékoztatást. Ezután egy, az osztják, főleg a keleti-osztják nyelvjárásokra vonatkozó bibliográfia következik, amely általános műveket is tartalmaz. A nyelvtani vázlat némi bővítéstől, s főleg sorrendi változtatástól eltekintve meg-

egyeznek a Vahi osztják nyelvtanulmányokkal. A szerző saját lejegyzésű szövegei között a kis történeteken kívül nagy örömmel fedeztünk fel egy másfél oldalnyi apró, kétsoros dialógusokat tartalmazó részt. A GULYA-féle szövegek közül a 2., 3., 6., 8., 11. sorszámúak korábban már megjelentek a Vahi osztják szövegmutatóiban. A szerző az eredeti leírás módját megtartva NY. I. TYERJOSKIN két könyvéből is idéz kilenc lapnyi szöveget. A szöszedetben GULYA jelzi és saját jelölésének megfelelően átírja a TYERJOSKIN-féle szövegek szavait. Az átírás kulcsát megadja. Több szöveg angol fordítását is megkapjuk.

Az Eastern Ostyak Chrestomathy jól sikerült, nem egy szempontból figyelemre méltó kézikönyv. A több mint háromszáz pontból álló nyelvtani leírás alapos, a lehetőséghez képest részletes, számos példával és példamondattal illusztrált. Jó érzékre vall a szövegek között a társalgási nyelvből izelt adó párbeszéd szerepeltetése, s egyes szövegek fordításának közlése. Örvedetes, hogy a szerző bátran nyúl a modern leíró nyelvészet eredményeihez is, s ezáltal több helyütt újszerűbb, az eddigieknél egzaktabb bemutatásra képes.

Egy ilyen könyv tudományos és gyakorlati céllal is készül, s a kétféle jelleg között kell bizonyos határokon belül egyensúlyt teremteni. Ezt a nehéz feladatot a szerző általában megoldotta, a hangtani részben azonban a kelleténél jobban elhajlott a tudományos jelleg felé. Kérdés pl., hogy különféle hangstatistikáknak — különösen ha 435 szó alapján készülnek — milyen mértékben van helyük egy kresztomátiában. Az anyag nyomdatechnikailag élesebb tagolása, a fő- és alcímek szembetűnőbb kiemelése pedagógiai szempontból lett volna előnyös.

Találunk a könyvben néhány pontatlanságot. Pl.: a cím Keleti-osztják kresztomátia, holott a könyv csak egy keleti-osztják nyelvjárással, a vahival foglalkozik. Nincs utalás a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent előzményekre. Az előszóban áll, hogy „Steinitz . . . discovered that the original sound system of the Finno-Ugric languages has been best preserved by the Ostyak [sajtóhiba Eastern Ostyak helyett — M. F.] dialect” (V). Nem szabad azonban elhallgatni, hogy ez nem általánosan elfogadott vélemény, az ITKONEN-féle elmélet pl. a balti-finn nyelveket tartja a legkonzervatívabbnak. Ugyanitt olvassuk, hogy a vahi osztják nyelvjárását egy nyugat-szibériai törzs (*tribe*) beszéli (VI). Törzsszervezetet azonban az osztjákoknál nem találunk. Ez fordítási hiba, ilyenek, és főleg sajtóhibák mindhárom kresztomátiában akadnak. A határozószókat a szerző határozói mutató névmásoknak veszi (79), a helyviszonyt kifejezők között alakjainál viszont a határozószó (*adverb*) terminust használja (80).

Ezek a kisebb hibák azonban lényegében nem csökkentik a könyv értékét, amely teljes mértékben elérte célját, jó alapot nyújtott a vahi nyelvjárás önálló tanulmányozásához.

MOLNÁR FERENC

Edith Vértes: Die ostjakischen Pronomina

Budapest 1967. Akadémiai Kiadó. 272 lap + egy osztják nyelvjárás térkép és (48 táblázatot tartalmazó) 36 melléklet.

A névmások, Szinnyeivel szólva, „általában különködő szavak”, melyek mind mondattani viselkedésükre, mind alaktani rendszerükre nézve sok tekintetben eltérnek a többi névszótól. Egy-egy nyelv névmás-rendszerének tüzetes vizsgálata tehát fontos és igényes feladat, és különösen az éppen az osztjakra nézve, melynek archaikus keleti nyelvjárásából a legutóbbi időkig semmi szöveganyag nem állt a kutatás rendelkezésére. Már ezért is nagy érdeklődéssel vesszük kézbe a című írt könyvet, melynek szerzője bizonyosan egyik legalaposabb ismerője a kérdésnek. E tárgykörben jelent meg első dolgozata, „Az osztják személynévmások” (1943, FgrÉrt. 8.), majd további részlettanulmányok a NyK. LVII, LXIX., valamint az ALH. XII. és XIII. kötetében. Az itt ismertetendő, gazdag tartalmú, tekintélyes külsejű kiadvány ez irányú kutatásainak kimerítő anyagközlésen alapuló elméleti összefoglalása és betétezése.

Rövid bevezetés (13–5) ismerteti a nyelvjárások beosztását a következő öt főcsoportba: I. északi, II. észak-déli közt átmeneti, III. déli, IV. szurguti, V. az osztják nyelvterület legkeletibb nyelvjárásai. Az egyes csoportoknál a szerző mindjárt felsorolja forrásait is, s ezzel kitűnő áttekintést ad az illető nyelvjárás csoport hozzáférhető szövegeiről. — A névmások három nagy fejezetben kerülnek tárgyalásra: I. a névmások mondattana (16–188), II. az osztják névmások eredete (191–231), III. a névmások és a többi névszók ragozásának összehasonlítása (235–257). A táblázatok és a rövidítések jegyzéke után a kötetet rövid angol nyelvű ismertetés zárja le.

A monográfiának több mint felét teszi a névmások mondattani szerepének bemutatása. Kétségtelen, hogy mondattani kérdések vizsgálata „helyigényesebb”, mint akár hangtani, akár alaktani kérdéseké. Ezt a részt mégis túlméretezettnek, és bőségében szinte áttekinthetetlennek tartom. Az egyes mondatbeli használatok, s ezen belül a különféle alfajok sokszor csak egy-egy bevezető félmondatral tagolt tömegében alig lehet eligazodni. VÉRTES EDIT jól ismert tudományos erénye, az alaposság, itt nem egyszer aprólékoskodásba csap át. Hogy csak néhány példát említsék mindjárt a könyv elejéről: nem érinti a személynévmások mondattani szerepének kérdését az a körülmény, hogy „a személynévmás birtoka sok adatban igei vagy névszói mondatok alanya” (32—4), hogy „a birtokos személynévmás a mondat tárgyához tartozik” (34), hogy „a példák elég nagy számában a személy, akire a személynévmás vonatkozik, egy birtokosnak a birtokosa” (34—5), hogy „a személynévmás a névszói állítmány birtokosára utal” (36) stb., stb.

A függő esetek bemutatásánál nem szerencsés a nyelvjárások szerinti tagolás, mert így nagyon széthull az anyag. Sokkal jobb lett volna magából az esetből kiindulni, mint pl. LITMOLA tette személynévmás-tanulmányában (I. FUF. XXVIII, 28—41, 50—6): akkor közvetlenül a szövegből is kitűnnék, hogy mily esetek fordulnak elő az egyes nyelvjárásokban, s nem kellene mindig a táblázatokhoz folyamodni tájékoztatásért.

A személynévmási függő esetek funkcióinak részletezését helyes módszertani megfontolással mellőzi a szerző, de helyette, mint mondja közli az egyes esetekkel kapcsolatban az őket vonzó igeik jegyzékét (69): ez azonban már nem a névmások, hanem az igeik kérdése. Egyébként nyelvi szempontból csak a kettős akkuzatívuszi-datívuszi igevonzat sajátosan jellemző az obi-ugorra, s ha már a kérdés ebben az összefüggésben tárgyalásra került: nem nyelvjárások szerint szétszórva (73, 81, 86, 92), hanem külön fejezetben együtt kellett volna bemutatni az adatokat, hogy kitűnjék: közös eredetű, ill. azonos jelentésű igeik állnak-e minden nyelvjárásban ilyen kettős vonzattal? Mindenestre föltűnő, és a személynévmások akkuzatívuszi-datívusznak valamiféle ősi kapcsolatát sejteti az a körülmény, hogy e két eset használata bizonyos 'ad, mond, hív, búvöl, (valakinek) juttat, táplál, segít' stb. jelentésű igeik mellett vaglyagosnak látszik. Nem biztos azonban, hogy a használat valóban tetszőleges, mert a kétféle vonzat kétféle mondatszerkezettel jár, és lehet, hogy jelentésbeli eltérés is van köztük.

A túlzott részletezés következtében széthullnak a többi (mutató, kérdő-vonatkozó, határozatlan és tagadó) névmások mondattanát taglaló fejezetek is. Nem érdemes aprólékosan tárgyalni pl. azt a kérdést, hogy a névmások mily mondatrészt jelzői lehetnek (102—114, 118, 138, 144—5, 150—1 stb.). Érdekes lett volna viszont a különböző névmások kölcsönös sorrendjének vizsgálata, vö. pl. egyrészt *neŋ ma a tam naraŋ juŋ ŋliŋem muŋ verŋa sewir'sen* 'te ezt a én bűnhődéshozó fámat (tk. fa végemet) mit csinálni vágtad le' (ONGy. 83, idézi V. E. 112. 1.) — másrészt Szin. *t q m m ā lōmōtmem wōtmet talem* 'Dies [ist] das fünfte Jahr, dass ich mich verirrt habe' (OVE I, 96, idézi V. E. 108. 1.), tk. 'e z a z é n eltévedésem ötödik éve'. Igaz, hogy az efféle esetek hitelesen csakis a magyar fordítások alapján értelmezhetők (hogy lehetne pl. a második mondat német fordításából megállapítani, hogy a *mā* itt éppúgy birtokos jelző, mint az elsőben?) — de vagy-vagy: vagy mondattani kutatást végzünk, és akkor obi-ugor vonatkozásban menthetetlenül figyelembe kell vennünk és nagyon sokszor meg kell adnunk a magyar fordítást is (ami egy német nyelvű kiadványban kétségtelenül növeli némileg a terjedelmet) — vagy pedig le kell mondani a mondattani vizsgálódásról, mert az a magyar bevonása nélkül úgysem lehet eredményes, és szinte szükségszerűen mechanikus fölsorolássá válik. Világos ugyanis, hogy a szerzőtől ismételt (pl. 27, 69. 1.) említett „európai nyelvérzék” számára az obi-ugor mondattani sajátosságok a magyar nyelv alapján közelíthetők meg legjobban, éppen mert az egyszerre ugor is, meg európai is, s e kettős irányulású szinte az egyetlen lehetséges közvetítő az obi-ugor és az „európai nyelvek” (V. E. kifejezése, l. pl. 69, 156, 255) között.

Az alábbiakban néhány részletre vonatkozólag teszek megjegyzéseket.

Nem tudok egyetérteni VÉRTES EDIT azon fölfogásával, hogy az állítmány mondatvégi helye „nyelvészeti babona” (23. 1.). Hogy az uráli mondat alapelve az alárendelő viszony volt, az RAVILA alapvető tanulmánya óta (FUF. XXVII, 1—136) az uráli mondatban szilárd tétele Ha pedig ez így van, akkor az állítmány csakis a mondat végén állhatott (l. uő. Johdatus kielihiatoriaan³, 118 k.). Ugyancsak RAVILA hangsúlyozta, hogy az ősi szórend az obi-ugor (és a szamojéd) mondatokban máig világosan áttűnik (FUF. XXVII, 132). Az állítmányi szórend nagyon fontos, nem ritkán egyetlen kritérium az obi-ugor mondatok helyes értelmezéséhez (l. pl. Sz. KISPÁL M., A vogul igenév mondatnata 126, 166, 249. 1.). Ha nem ragaszkodunk ez elvhez, akkor valóban sokszor adódhatnak oly nehézségek, mint pl. a szerzőnél a 30. lapon, ahol szerinte az ilyen mondatok-

ban: *O lăbatmă țôs sît mă* 'A hetedik csillag az én [vagyok]' (ÉONyt. 91) a személynévmás vagy alany, vagy névszói állítmány, attól függően, hogy a mondatot hogyan értelmezzük. Márpedig nem is lehet kétséges, hogy az idézett mondatokban a személynévmás állítmányi szerepű. A 22–4. lapon felsorolt szabálytalan szórendű példák magyarázata egyszerűen az, hogy az ősi szövegekből valók mind kérdő-főlkialtó mondatok, melyek szórendje természetesen eltér az átlag-mondatokétól (vö. SZ. KISPÁL M. i. m. 167 k., 249 k.), a többi példa meg újabb szövegekből való, ill. szótári idézet.

Ami ez utóbbiakat illeti: módszertani szempontból nem helyeselhetők, hogy szótári — a szó jelentését megvilágítani hivatott — kifejezésekkel mint mondatokkal számoljunk. Pl. a 27. lapon idézett DN *măn ăns, năș țășo ăns, țay seș ăns* 'mină olen suuri, sină suurempi, hăn suurin' (KT 52b), vagy Vj. *уліа нън* 'ikäänkuin sină' (KT 225a) semmiképp nem tekinthető mondatnak.

Kár hogy a szerző nem tárgyalja kiemelve a névmások állítmányi funkcióját; erről a személynévmásoknál kételkedve szól (30. l.), a többinél meg csak az „Absoluter Gebrauch” alatt elrejtve (106, 108, 115, 140, 146. l.). Pedig mondatnyi szempontból az állítmányi szerep számbavétele legalább oly fontos, mint az alanyí vagy a jelzői.

Néhány Reguly-alak magyarázatát nem találtam, pl. a 104. lapon idézett *tomal-ét* (OH II, 256: 'ama'); *tum* mutató névmási alak (vö. *tumlal* 108. l.) nem szerepel a XXXIII. táblázat „szakrális” rovatában (vö. PÁPAY—BEKE *tumpijan* stb. s. v. *tom*); a Reg. *togăl*, Pápay *toyat* 'oda' (id. 116. l.) alaknak megfelelő *toyat* megvan ugyan az említett rovatban, de e lativuszokról a szövegben nem találtam említést (az -l' esetleg az irányhatározatlanságát kifejező elem, olyan mint a vogul Szó. *yoťal* stb. 'wohin' végén, l. LIIMOLA, Zur Historischen Formenlehre des Wogulischen I., 182 k., vö. uő. JSFOU. LVIII/3, 19). A Reguly-adatok mind értékesek és fontosak, föltétlenül számon tartandók.

A mutató névmásokat a szerző sokszor személynévmásnak fogja föl, ill. személynévmásként értelmezendők tartja. A 112–3. lapon idézett mondatokban a *tam*, *tami-ya* némelykor tényleg érezhető személynévmásnak — a német szöveg rendszerint így is tolmácsolja, míg a magyarban ugyanazon helyen többször 'nohát'-féle fordítást találunk (pl. OH I, 399, 401 stb.) — de ez az erősen rámutató megszólítás mégis inkább egyfajta figyelemkeltő indulatszó értékű. Nyilván kitűnik az pl. a következő adatból (idézi V. E. 112–3. l.): *tămipa tăm al mogol ko sokal ord* 'Hát ennek a sok föld-emberének insége fejedelemlhősnek' (OH II, 208); itt a *tămipa* világosan emfatikum, s a tulajdonképpeni rámutatást az utána kitett *tăm* névmás fejezi ki. A német fordítások természetesen nem adhatják vissza pontosan az osztják mondat szerkezetét, mert mindig ki kell tenniük az alanyi személynévmást, akár szerepel az az osztjában, akár nem.

Az állítmányt közvetlenül megelőző *tam*, *tom* (109 k.) és *ăi*, *tî* (124. l.) szócskák aligha minősíthetők adverbiumnak. Ezek az idézett helyeken mindenütt nyomatékos kiemelésre szolgálnak, nem ragtalan határozók tehát, hanem az obi-ugor ősi szövegekben lépten-nyomon föllukkanó emfatikumok. „Jelentésük”, ill. mondatbeli szerepük legjobban a magyar 'im' szócskával adható vissza, míg határozói értelmezésük sokszor lehetetlen, mint pl. ebben a (mondatnak látszó) Kaz. idézetben: *нôх уѣ'ראман ѣй уо'А-Азм' olen hereilläni* (KT 241b, V. E. fordítása 'ich bin wach' 124. l.), melynek szerkezteileg hí fordítása 'im fölébredvén vagyok'. A 124. lap 1. jegyzetében idézett Pápay-fordítás 'im' szavát sem volna helyes 'dieses'-re változtatni, mint a szerző akarná.

Ugyancsak nyomósított, kiemelő szerepű a közvetlenül az ige előtt álló *te*, *tî* mutató névmás (115. l.) is, pl. Kr. *рѣн хъа тѣ ѣуот, антѣм* 'die Zeit ist weit fortgeschritten, und es ist nichts von ihm zu sehen' (KT 804 b, idézi V. E. 115. l.), tk. 'az idő im hosszú(vá) lett, [ô] nincs'. E névmások semmiképp nem tekinthetők igekötőnek, érthető tehát, hogy az osztják nyelvi sajáttságok oly kiváló ismerője, mint ZSIRAI, nem sorolta őket az igekötők közé.

A *si* (124 k.), az *ai* ~ *i* (129 k., 225) és az *in* (131 k., 226) szót a szerző az ott idézett mondatok és fordítások alapján „határozott névelőnek” mondja Természetesen elvileg sem lehet ily különböző eredetű és hangalakú szokat határozott névelőnek minősíteni — de gyakorlatilag sem, hiszen az *ai*, *i* 'egy' számnévként másutt „határozatlan névmási” szerepét mutatja be, egyben enyhítve is a korábbi kategorikus megállapítást mondván, hogy e számnév „sok esetben mutató névmással vagy határozott névelővel azonosnak látszik” (174. l., kiemelés tőlem). Legfőljebb arról lehet szó, hogy az említett szavakban benne rejlik a névelővé válás lehetősége. De a változás ténylegesen nem következett be, amit nyilván mutat az a tény, hogy egyik sem szorította ki a másikat, egyik sem vált egyeduralgoddá, mint pl. az ugyancsak mutató névmási eredetű magyar *az*, ill. *a*.

A mereven következetes alakí és nyelvjárások szerinti tagolás miatt sokszor szét-szórtnak kerülnek bemutatásra mondat- vagy jelentéstani szempontból összetartozó kér-

dések, pl. a kérdő névmások vonatkozó névmási használata (135, 142, 145, 147. l.), a *m.* elemű kérdő névmások 'vagy' kötőszói szerepe (143, 148, 155. l.), ill. kérdő határozószóvá kövült alakjai (141, 146 k., 148, 154. l.) stb.

A példamondatok halmazában jó tájékozódási pontok a 17–22. és a 32. lapon a nyelvjárás csoportok kiugró római számmal való jelölései — kár, hogy ezzel a jelölésmóddal sehol másutt nem találkozzunk.

Jó lett volna, ha a szerző már e fejezetben utalt volna azokra a következtetésekre, melyeket e mondattani adattár anyagából vont le. Pl. a *tam(i)* 'te' értelmezésnél arra a fölfogására, hogy a személynévmások mutató névmási eredetűek (194 kk., 205. l.), az 'egy' számnév határozott névelőinek vett szerepénél a mutató névmási származtatásra (223 kk.), az akkuzatívuszi-datívuszi igevonatoknál arra a föltevésére, hogy a vagylagosság talán egykori közelebről meg nem szorított, általában való „determinálás” következménye (246 k.) stb. Az ilyen utalások szorosabban fűtétek volna össze a monográfia három fő fejezetét, melyek különben eléggé elszigetelten állnak egymás mellett.

Legfőbb értéke ennek a mondattani résznek a kimerítő adatszolgáltatás. A szerző ezt ugyan sehol meg nem mondja, de a tőle kapott szóbeli tájékoztatás szerint a z eddig hoz z a f ér h e t ő minden forrás minden névmási adatát közölte e fejezetben. A túlzásfúltságot, áttekinthetetlenséget főleg ez a teljesség-igény okozta: VÉRTES EDIT gazdag tudás-anyagából minden adalékot „tárolni” akart a további kutatás számára, s az óriási anyagot valahogy el is kellett helyezni. Kérdés marad azonban, hogy fog majd eligazodni e rengetegben a kutató, aki e fejezetet később nyersanyagként használná?

Almárisztó olvasmány az első rész, annyira élvezetes, világos, logikusan fölépített a második, melyben a névmások eredetét vizsgálja a szerző. Legfontosabb mondanivalói természetesen a személynévmásokkal kapcsolatban vannak. Az egyes finnugor nyelvcsoporthoz (finnségi, finn-permi, finn-volgai, ugor, obi-ugor) személynévmások rendszerének számbavétele után és alapján megállapítja, hogy egy tekintetben minden uráli személynévmás következetes szabályosságot mutat: az egyes személyekre vonatkozó névmások mindhárom számban ugyanazon mássalhangzón kezdődnek (e szempontból az uráli alapvetően eltér az indo-európaiktól, ahol az 1–2. személyben csak kiegészülések többes szám van, 1. 205 k.), mégpedig: 1. sz. *m-* (kivéve a magyar és a vogul egyes számot), 2. sz. *t-*, ill. obi-ugor *n-*, 3. sz. egy közös **s-*re visszamenő folytatás (194. l.). A kezdő mássalhangzók személyek szerinti azonosságából, továbbá a következő magánhangzók tarkaságából (203 kk.) és a számképzésben mutatózó eltérésekből (205 kk.) VÉRTES EDIT azt a fontos elvi következtetést vonja le, hogy a személynévmások mutató névmási eredetűek (195 kk.), nemesak az osztjában, hanem minden uráli nyelvben (211. l.). Fölfogása szerint a személynévmások a palatális mutató névmásokból különültek el (220 k.), talán már az uráli kor legvégén (197 k.). Különösen érdekes és tanulságos az uráli *t.* és *n.* 2. személyű névmásoknak és a 2. személyű névszó és igei személyragok jelentkezésének és megoszlásának bemutatása nyelvek szerint (199 kk.). Mivel mindkettő nyomai megvannak csaknem minden uráli nyelvben, jogos a föltevés, hogy mindkettő ismert lehetett bizonyos mértékig minden alapnyelvi nyelvjárásban (202. l.).

Meggyőző az ösosztjakra rekonstruált személynévmás-rendszer (212. l.), a következetesen jelentkező *n* képzővel, melynek funkciója a szerző szerint talán éppen az volt, hogy a mutató névmásokat személyekre vonatkozóvá tegye (213 k.). Mivel pedig a 3. személy legtovább megtartotta mutató névmási jellegét: ott az *n* nem szerepel (csak a kettős számban, ahol talán a 2. személy analógiás hatását kell fölteni, vö. a ktsz. 2–3. személy azonosságát a legtöbb osztják nyelvjárás birtokos és igei személyragozásában). — Nagyon érdekes, hogy míg a névmáskezdő mássalhangzók *s z e m é l y e k s z e r i n t* azonosak, addig a VÉRTES EDITŐL, (a V-Vj. alapján) föltett magánhangzók *s z á m o k s z e r i n t* mutatnak megfelelést: a kettős számban mindhárom személy magánhangzója *i*, a többes számban *a*, sőt az egyes szám 2–3. személye is *ä*; csak az 1. személyben van *ä* — ennek a személynek „különködése” azonban jól érthető.

A többi névmás eredete természetesen nem vet föl ennyi izgalmas kérdést. Figyelemre méltó megállapítás, hogy az ősuráli **j* névmáskepző az osztják mutató névmásokon főleg attributív használatban jelentkezik (221. l.). A Szin. *tqmijŋ*-ra hivatkozás azonban sem itt, sem a 225. lapon nem jó, mert ott a *j* nem képző, hanem az *i*-töveken jelentkező siklóhang (vö. STEINITZ, OVE I, 39). — Érdemes kiemelni a *nem* és a *nemöza* tagadó névmás magyarázatát (230 k.), valamint az 'egy' számnév eredetére vonatkozó föltevést (225 k.). Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzem mégis, hogy az 'egy' mint számnév is lehet nyomósítót (vö. a 129 k. és a 184 k. lapon idézett példákat), ez a szerepe tehát nem föltétlenül bizonyíték a mutató névmásból való származás mellett. A 226. lapon indít-

ványozott etimológiához vö. a SKES *énsi* címszavát, mely csak finnégi megfelelőekkel számol.

Sok érdekes és fontos megállapítás található a névmások és a többi névszók esetragozását összevető harmadik részben is. Közülük itt csak a személynévmások akkuzatívuszára és datívuszára vonatkozókat mutatom be, egyrészt mert lényegében itt különbözik a személynévmás ragozása a többi névszóétól, másrészt mert a határozói esetek — ahol vannak (D. és K. nyelvjárások) — nyilván másodlagosak, s a V-Vj. kivételével jórészt a datívuszon alapulnak (vö. 243. l.). E két esetre nézve a következők állapíthatók meg: 1. Az É. nyelvjárásokban a személynévmásoknak Px-szel alakult közös akkuzatívusz-datívuszuk van (l. VI—X. táblázat). — 2. Az átmeneti és a D. nyelvjárásokban az akkuzatívusz *t*-vel, a datívusz Px-szel alakul. — 3. A Szurg.-ban az akkuzatívusz ragja *t*; ezen a *t*-s alakon alapul a datívusz, mégpedig az esz. l. személyben Px-szel, mindenütt másutt *i* raggal (l. XX—XXI. táblázat). — 4. A V-Vj.-ban az akkuzatívusz ragja *t*, a datívuszé a névszói latívuszrag (l. XXII—XXIII. táblázat); minthogy a két nyelvjárásban a főnévnek is van tárgyragja, itt lényegében nincs különbség a személynévmás és a többi névszó ragozása közt (vö. XLVIII. táblázat).

E tényeket a szerző így értelmezi: Minden finnugor nyelvre jellemző a Px-ek determináló értelmű jelentkezése a személynévmások ragozásában. Valószínűleg már az uráli korban használtak a személynévmások determinálására deiktikus elemeket, melyeknek főleg két csoportja volt e funkcióban általános: a birtokos személyragokká levő, vagy már lett, mutató névmások, valamint egy *t* deiktikus elem. Az osztják nyelvjárások közül az É. csak a Px, a V-Vj. csak a *t* determinálást tartotta meg, a közbülső nyelvjárások pedig mindkettőt, de funkció-hasadással (l. 244. l.).

E szellemes föltevés jól magyarázza az osztják viszonyokat — de aligha alkalmazható minden finnugor nyelvre. A finn *minut*, *sinut* stb. *t* elemének deiktikus eredete (246. l.) pl. egyáltalán nem valószínű, sokkal természetesebb a finn kutatók analógiás magyarázata (l. legutóbb HAKULINEN, SKRK³, 85 k., 116. j.).

A fejezet jól megalapozott föltevésai közt csupán egy van, mellyel elvileg nem érthetünk egyet. Útalva arra, hogy a személynévmások akkuzatívuszát nem lehet a főnévragozás hatásával magyarázni, a szerző — erős főntartással ugyan — lehetőnek tartja, hogy „a szabad szórend adott indítékot az akkuzatívuszi tárgyként álló személynévmás megjelölésére” (248. l.). Obi-ugor vonatkozásban természetesen szó sem lehet szabad szórendről. Egy olyan nyelvben, melyben a főnévragozás nem ismeri a „grammatikai eseteket” (az osztjákban nyoma sincs genitívuszragnak, tárgyrag csak a V-Vj.-ban jelentkezik, a datívuszt határozóraggal fejezik ki): ott a szórend, és csakis az határozhatja meg egy-egy tőalakban álló szó mondattani szerepét. Éppen ezért az obi-ugor szórend erősen kötött, úgyhogy a személynévmási akkuzatívusz létrejöttét előidéző okok közül a szabad szórend, mint lehetőség, minden bizonnyal törlendő.

Végül, de nem utolsó sorban, szólnunk kell a ragyogóan szerkesztett táblázatokról, melyek világos áttekintést adnak minden osztják névmás nyelvjárási alakjairól, ragozásukról, s a személynévmások esetragjainak a többi névszó esetragjaihoz való viszonyáról. E kitűnő összefoglalások lehetővé teszik az anyagban való gyors tájékozódást, s egyben biztos alapot jelentenek a további kutatás számára.

Ha a széthulló mondattani résszel szemben több kifogás emelhető is, ott is elismerésre méltó a források földolgozásával végzett nagy munka, az anyagközlés teljessége, és a hivatkozások megbízhatósága (adatai minden ellenőrzött esetben pontosnak bizonyultak). A lényegi mondanivalót tulajdonképpen a történeti, valamint a névmási és egyéb névszói esetrendszereket összevető második és harmadik rész tartalmazza; ezeket széleskörű tájékozottság, jó kritikai érzék, a szellemes ötletek gazdasága és megalapozottsága jellemzi. Egészében a monográfia kiváló tudományos teljesítmény, komoly értéke a finnugor szakirodalomnak.

Sz. KISPÁL MAGDOLNA

Lauri Hakulinen: Suomen kielen rakenne ja kehitys

Helsinki, 1968. Kustannusosakeyhtiö Otava. 527 l.

1941-ben jelent meg LAURI HAKULINEN „Suomen kielen rakenne ja kehitys” című művének első része (Äänne-ja muotooppia). A második rész (Sanasto-ja lauseoppia) 1946-ban látott napvilágot. A finn nyelv rendszeréről és történetéről átfogó képet nyújtó monográfiát azóta három világnyelvre is lefordították: oroszra (1953, 1955), németre (1957, 1960) és angolra (1961).

A világsikert elért könyv második finn nyelvű kiadása 1961-ben, harmadik javított és bővített kiadása pedig 1968-ban jelent meg Helsinkiben. Az új kiadásban a szerző egységesítette a paragrafusbeosztást (1-től 112-ig) és a lapalji jegyzeteket (1-től 1194-ig). Az egyes fejezeteken javításokat, kiegészítéseket hajtott végre, a példaanyagot több helyütt kibővítette, illetőleg kicserélte. Teljesen új a tövekről szóló 38. (az előszóban tévesen 28!) paragrafus. A szómutatót nyelvészeti terminusokkal gazdagította. A műhöz — a korábbi kiadásokból hiányzó — névmutató is csatlakozik.

Rövid híradásunkat azzal a meggyőződéssel zárjuk, hogy HAKULINEN művének legújabb kiadása — a korábbi kiadásokhoz hasonlóan — mind a finn nyelv tanulmányozóinak és kutatóinak, mind a finnugor nyelvtudomány művelőinek fontos kézikönyve lesz.

RÉDEI KÁROLY

Л. В. Хомич: Ненцы

Москва, 1966. Издательство Наука. 329 l.

Az urálistika, illetőleg a néprajz hasznos segédkönyve ez a hatalmas anyagot felölelő, gazdagon illusztrált mű. Célja a nyenyeczek történelmi-etnográfiai jellemzése.

A mintegy negyven oldal terjedelmű Bevezetés egyrészt jelentős bibliográfiát ad, másrészt általános ismereteket nyújt a nyenyecokról, és vázolja egyúttal a történelmükkel kapcsolatos legfontosabb problémákat.

A nyenyeczek életének és történelmének tanulmányozásához szükséges forrásokról szólva külön említi a publikált és a kéziratok anyagot, a sajtó, a múzeumok, az expedíciók anyagát, sőt megemlíti még az egyetemi hallgatók közléseit is. A könyv egészét átható történelmi szempont itt is érvényesül. A szerző felhívja a figyelmet a forradalom előtti és az az utáni szakirodalom különbségére. Az előbbi legnagyobb hiányossága az, hogy nem adja meg a nyenyec terminológiát, holott ez etnogenezisük, más népekkel való kapcsolataik tisztázása céljából fontos. A forradalom előtti szakirodalom vizsgálati módszerét néhány kivételtől eltekintve felületesen jellemzi. Gyakran adnak ellentmondásos közléseket, főleg a vallási, ideológiai kérdésekről. Mindazonáltal ezek a források is, akárcsak a későbbiek, nélkülözhetetlenek a kutatómunka számára.

A nyenyeczek területi elhelyezkedésének, csoportjaiknak, nyelvének, a természeti feltételeknek és az etnikai környezetnek vázlatos áttekintése után három fontos problémát állít elének a szerző: a népnevek, a toponimika és a származás kérdését.

Izgalmas, színes a Bevezetés utolsó része, amely a nyenyeczek eredetével foglalkozik. Az eddigi hipotézisek ismertetése után körvonalazza a legvalószínűbbnek látszó megoldást. A kiindulópontot az jelenti, hogy a Szaján hegységben olyan törzsek élnek, amelyek nemrég még szamojéd nyelven beszéltek. A probléma két szélső megoldása: vagy a szajáni szamojédokat kell az északiak leszármazottainak tekintenünk, s ebben az esetben É → D irányú mozgással számolunk, vagy a szamojédok szajáni származását fogadjuk el, s ebből következően a feltételezett mozgás ellenkező irányban ment végbe. Mindkét álláspontnak tekintélyes képviselői vannak.

A vita nem zárult le, ma is folyik. A kutatásokba a nyelvészek, etnográfusok mellett bekapcsolódtak a régészek és az antropológusok is. A tudósok többsége általában a szajáni származtatást fogadja el — a régészek közül CSERNYECOV, CSERNOV, LASUK és MOLNÁR ERIK, az antropológusok részéről RUGYENKO. Velük ellentétben BUBRICH a másik álláspontot képviseli.

A kutatások felélenkülését eredményezte a növényföldrajzi módszer térhódítása. A fanevek tanulságainak figyelembe vételével alakította ki nézetét e kérdésekről HAJDÚ PÉTER is. Álláspontját HOMICS néhány mondatos összefoglalásban közli, majd röviden érintve a protolappok nyelvvel kapcsolatos problémákat, megkísérli a szajáni származás bizonyítását.

HOMICS abból indul ki, hogy a nyenyeczek mai lakóhelyén folyó ásatások adatai alapján a nyenyeczek nem tekinthetők őslakóknak. Csak a IV. század után érkezhettek ide. Betelepülésük azonban az első évezred közepén már befejeződött, hiszen a IX. századi emlékek már K-Európa északi tájain említik őket. HOMICS nyelvészeti adatokkal is alátámasztja a nyenyeczek későbbi betelepüléséről vallott nézetét. Fák, erdei vadak, vízi állatok nevére hivatkozik, melyek délre, a Szaján hegységbe vezetnek. Megemlíti a tengeri állatok nevét, melyek többnyire neologizmusok.

A szamojéd törzsek északra vonulását az I–II. századi népvándorlással kapcsolja össze. A mozgás, amely egészen az első évezred végéig folytatódott, főként az Ob mentén

történt, ahol a szamojédok más törzsekkel találkoztak, így elsősorban az ugorokkal. Az első hullámban a szerző véleménye szerint az nyelvek és a nganaszanok ősei érkeztek, a másodikban pedig azok a törzsek, amelyekből a nyelvek formálódtak ki. Utolsó hullámként a szelkupok kerültek északabbra.

A nyelvek anyagi kultúráját is megvizsgálja HOMICS és igyekszik igazolni, hogy abban két különböző komponens, északi és déli jelentkezik. A szajáni örökség legfontosabb része pl. a réntartás.

HOMICS könyvének további része két fő fejezetben a nyelvek gazdasági életével, kultúrájával és életmódjával foglalkozik — egyrészt a forradalom előtti időkben, másrészt a szovjethatalom éveiben. Munkájának egyik erénye, hogy a múlt örökségével párhuzamosan felrajzolja a nyelvek életében végbement változásokat, a szocialista rendszer vívmányait a cárizmus által pusztulásra ítélt maroknyi nép körében.

A nyelvek gazdasági, társadalmi, kulturális élet jellemzése a könyv első részében természetesen alaposabb, a legapróbb mozzanatokra is kiterjed. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével beköszöntő fejlődés életük alapvető megnyilvánulási formáit nem változtatta meg, s így a szocialista társadalmi rendszer életét vizsgálva csak a döntően új jelenségekre hívja fel a figyelmet.

A forradalom előtti állapotok vizsgálata tizenegy fejezetben történik. A szerző elsőként a nyelvek frott forrásokban is nyomon követhető történelmével foglalkozik.

A könyv következő és egyik legfontosabb fejezetében a nyelvek forradalom előtti gazdasági tevékenységéről van szó. A gazdálkodás minden alapvető ágát elemzi. A XIX. századtól kezdődően legfontosabb a réntartás, amelyet a szerző négy vonással jellemez: nagy nyájak, terelő kutya, a rén fogatolása, a fejés hiánya. A réntartás a XVIII. század végén indul fejlődésnek, akkor, amikor a vadrének pusztulása miatt a közlekedés és teherszállításon kívül az élet más területei is megkövetelik a réntenyésztés kiterjesztését. HOMICS felveti a kutatókat régóta érdeklő kérdést: hogyan keletkezett, illetőleg honnan származik a nyelvek réntartás. DONNER szerint a nyelvek a zürjénektől vették át. HOMICS tagadja ezt. Ő a réntartást szajáni örökségnek tartja. A réntartás elemzése után HOMICS a vadászat és halászat jelentőségét taglalja. A vadászat és halászat tárgyának, eszközeinek ismertetése mellett — ha röviden is — megemlíti az egyes jelenségekkel kapcsolatos hiedelmeket.

A nyelvek háziiparról — természetesen csak a forradalom előtti időkre vonatkozóan — azt állapítja meg a szerző, hogy természetes jellegű. Minden család maga készíti el a számára szükséges eszközöket. A családon belül azonban természetes munkamegosztás alakult ki: a férfiak a fa, csont és vas megmunkálásával, a pányvák és hálók fonásával, a nők a bőr kikészítésével és varrásával foglalkoznak. Munkaeszközeik s a munka technikája eléggé alacsony színvonalú. A kezdetleges eszközökkel előállított tárgyak mégis nagy kézügyességről tesznek tanúbizonyságot. Vannak pl. olyan fatárgyak, melyeket egyetlen szög nélkül készítenek.

A közlekedésről szólva HOMICS megállapítja, hogy az teljes mértékben a természeti feltételekhez, az időjáráshoz és a talajviszonyokhoz igazodik. Pl. a rénfogat a legújabb időkig megőrizte jelentőségét. A rénfogat eredetével kapcsolatban elveti azt a sokak által elfogadott nézetet, amely szerint a nyelvek rénfogatolás a őslakók kutyafogatának mintájára alakult ki. Állásfoglalásának bizonyítékait a folklórban és a rénfogattal kapcsolatos terminológiában találja meg. HOMICS részletesen leírja a szántípusokat, a fogatolás módját, majd áttér más közlekedési eszközökre (kutyaszán, csónak, sí) ismertetésére. Alaposságára jellemző, hogy a gyalogos közlekedést is megemlíti, nem mulasztva el annak kiemelését, milyen nagy szegény volt egy nyelvek számára, ha gyalog kellett vendégségbe mennie.

A nyelvek lakás egyetlen formája egészen a forradalom győzelméig a hordozható kúpalakú sátor volt. Ez, bár megfelelt a nomád életmódnak, alapjában véve egészségtelen, berendezése szegényes. A faház 1917 előtt ritka. A szovjethatalom megteremtése után kezdődött meg a helyi körülményeknek megfelelő, állandó jellegű lakástípus kialakítása — szoros összefüggésben a letelepedés tendenciájával. A sátor részeinek, felállításának, illetőleg szétszedésének, berendezésének és beosztásának ismertetését néhány hiedelem megemléztésével egészíti ki a szerző (például a sátor helyén, új tájakra költözve gondos tisztogatást végeztek, nehogy a rossz szellemek haragjának, ártó hatásának tegyék ki magukat az ott hagyott körmök, hajszálak miatt).

Alaposak a nyelvek ruházatkódásáról és táplálkozásáról frott fejezetek is.

A nyelvek társadalom forradalom előtti életéről szólva HOMICS elismeri ugyan, hogy jónéhány kérdés megnyugtató tisztázása csak ezután várható, a rendelkezésre álló adatok alapján azonban megpróbálkozik a szükséges összegezéssel. A társadalom,

a család életének felrajzolása nagy fontosságú, hiszen a forradalom ezen a területen gyökeresen új állapotok létrejöttét eredményezte.

A nyenyeczek a forradalom előtt nemzeti társadalomban éltek. Ez természetesen a XX. század elejére már felbomlóban van: megvannak az osztálytagozódás nyomai, a nyenyec nemzetségeken belül is jelentkezik a vagyoni egyenlőtlenség. A belső kizsákmányolás nyílt és burkolt formái mellett jelen van az idegen (orosz, zürjén) elnyomás is. A nemzeti társadalom virágkoráról nem sokat tudunk. Csak a folklór és a XVII. század néhány dokumentuma nyújt segítséget. A nemzeti társadalom egyik legsajátosabb vonása az exogámia volt. A nemzetségen belül a rokonságot mindig az apától számitották. Minden nemzetségnek külön neve, lakóhelye, áldozati helye és temetője volt. Érdekes, hogy bár a nemzetségen belül a kölcsönös segítség elve uralkodott, s a nemzetség határozta meg a tagok társadalmi, családi és vallási életét, a nemzetség legfeljebb hadi egység volt, gazdasági egységet sohasem képezett. A gazdasági egység a család volt, amely az exogámia törvényének megfelelően különböző nemzetségek tagjaiból tevődött össze. HOMICS megemlíti, hogy régebben létezett a nemzeti földhasználat is, ez azonban a XX. század elejére néhány kivételtől eltekintve eltűnt. A nemzeti föld, melynek többnyire természetes határai voltak, kisebb parcellákra oszlott, ezeket az egyes családok birtokolták. A földdel a család feje rendelkezett.

HOMICS nagy figyelmet szentel a családi életnek is. A múltbeli állapotok felderítése céljából megjelöli a vizsgálandó részterületeket, hangsúlyozza a nemzeti rendszer, a házassági formák, lakodalmi szokások és néhány régi jelenség — levirátus, szororátus — elemzésének szükségességét. Leírja a nemzeti és rokonsági terminusokat, a házassági szokásokat, a lánykérés, a lakodalom ceremoniáját, az öröklést, a család mindennapi életét, a családon belül érvényesülő szigorú munkamegosztást, az új nemzedék felnevelkedésének körülményeit. A fejezet végén összefoglaló képet fest a nyenyec nők alárendelt helyzetéről. Megemlíti a vallási tilalmakat, a többnejűséget, a munkamegosztást, a vagyoni egyenlőtlenséget, a nemzeti társadalom szabályait, nem tesz azonban különbséget az okok és okozatok között.

A képzőművészet, a folklór és a vallási hiedelmek összefoglalása világos. Teljes keresztmetszetre nem törekszik, hiszen ezt a feladatot más művek — például a nyenyec népköltészet elemzését KUPRIJANOVA könyve — elvégzik.

Mint említettük, HOMICS könyvének második részében a nyenyeczek gazdaságának, kultúrájának, életmódjának a szovjet periódusban bekövetkezett fejlődésével foglalkozik. A változások hat fejezetben foglalja össze.

Az első fejezet a forradalom utáni időszakot öleli fel, különös tekintettel a kooperációs és a tanácsrendszer kialakulására, amelynek feladata a gazdasági és kulturális elmaradottság felszámolása, a szociális és vallási maradványok elleni harc, illetőleg a szocializmus felépítése volt. HOMICS reális képet rajzol a végbement változásokról. Nem hallgatja el a nehézségeket sem.

HOMICS ezután a nemzeti körzetek megalakulásával és a kollektivizálással foglalkozik. Kiemeli a legfontosabb problémákat, így a mezőgazdaság kollektivizálása mellett az ipar, a kereskedelem fejlesztésének szükségességét, a helyi feltételekhez való alkalmazását. A vázolt fejlődést konkrét adatokkal is alátámasztja. Leírja a három nemzeti körzet — a Nyenyec, a Jamali, a Tajmiri NK — életét, megjelöli a fejlődés útját, felsorolja az újonnan létesített intézményeket.

A szerző a nyenyeczek gazdasági tevékenységével foglalkozva egyrészt a korábban is ismert termelési ágakban bekövetkezett változások, a mennyiségi és minőségi fejlődés, másrészt az újonnan megjelenő formák elemzését végzi el.

A réntartásban végbemenő változások közül főleg a minőségi fejlődést hangsúlyozza: megvalósították a legelők ésszerűbb kihasználását, megszervezték az állategészségügyi szolgálatot stb.

A réntartással kapcsolatos a nyenyeczek életének legnagyobb problémája: áttérés a letelepedett életmódra. HOMICS felhívja a figyelmet a megvalósítás biztosítékaira, a váltott műszak bevezetésére a réntartásban, a lakáskörülmények megjavítására, a közlekedési nehézségek megoldására.

A szovjethatalom éveiben meghonosodó új foglalkozási ágak közül a prémes állatok tenyésztése az egész ország gazdasági életében jelentős tényező, a tejtermelő állattenyésztés és a földművelés fejlesztése viszont csak a helyi igényeket hivatott kielégíteni. Erőszakos kiterjesztésüket HOMICS ellenzi, ám a helyi adottságoknak megfelelő bővítést mindenféleképpen fontosnak tartja.

Az anyagi kultúra a természeti feltételekhez igazodik, éppen ezért ezen a téren továbbra is a hagyományos formák uralkodnak a közlekedésben, a ruházkozásban, a táplálkozásban, bár bizonyos változás minden téren tapasztalható. A lakáskörülmények

viszont fokozatosan átalakulnak. A sátor helyét átveszi a tágasabb, egészségesebb ház.

HOMICS a társadalmi élet, a család helyzetét vizsgálva lényeges változásokról számol be, amelyeket itt most nem részletezünk. Kórházak, szülőotthonok és más egészségügyi intézmények állnak a nyenyecnek rendelkezésére. (Nagy vívmányok ezek, hiszen 3–4 évtizede még csak a sámánok hókuszpókusjai jelentették az egyedüli segítséget, és sok kisgyermek alig élt meg egy-két évet, mert el kellett pusztulnia a betegségek, a tudatlanság, a higiénia teljes hiánya, az egyoldalú táplálkozás következtében.)

Hatalmas léptekkel halad előre a műveltség terjedése. Iskolák nőnek ki a földből, kultúrközpontok létesülnek. Létrejött a nyenyec értelmiség, A film, a rádió, a sajtó elviszi hozzájuk a kultúra, a tudomány legújabb eredményeit. Megszűnőben vannak a vallásos hiedelmek, a babonák. Virágzásnak indulnak a művészet régtől ismert és újonnan született ágai. Tágul a látóhatár, leomlanak az évszázados elszigeteltség falai.

HOMICS könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy nem áll meg a jelen vívmányainál, hanem a múlt és a jelen felrajzolása után a leküzdött nehézségek és a még mindig fennálló problémák együttes figyelembevételével vázolja a jövő perspektíváit is. Az Utószó ezeket igyekszik számbavenni az anyagi és szellemi élet minden területén. A legfontosabb tennivalók egyikének a nomád életmód felszámolását tartja, amely természetesen rendkívül komplex feladat. Nemcsak új lakóházak építését jelenti, hanem a gazdasági élet minden irányú fejlesztését, a felvilágosító munka fokozását és megfelelő káderek nevelését is.

HOMICS művét értékelve megállapíthatjuk, hogy a szerző biztosan tájékozódik a hatalmas anyagban, jól látja múlt, jelen és jövő legjelentősebb problémáit. A legfontosabb kérdésekben igyekszik határozottan állást foglalni, az erőszakos megoldások azonban nem jellemzik. Ahol elégtelennek tartja a tudományos kutatások eddigi eredményeit, nyitva hagyja a kérdést. Az egyes fejezetek kidolgozásakor teljes keresztmetszetre törekszik — néhol ez a részletesség őszinte csodálatunkat vívja ki —, az olyanfajta témákról viszont, ahol kielégítő segédkönyvek állnak rendelkezésünkre (ezt láttuk a folklóról írott fejezetben is), röviden szól. Az adott problémával kapcsolatos művek megemlítését sohasem mulasztja el, könyve tehát bibliográfiai igényeket is kielégít. Az egyes részletekhez fűződő magyarázatok világosak, a képanyag jól kiegészíti az elmondottakat, a közölt számadatok, a táblázatok a reális látás biztosítékai.

LABÁDI GIZELLA

И. И. Мещанинов: Структура предложения

Москва—Ленинград, 1963. Издательство Академии Наук. 104 I.

A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Nyelvelméleti Tanácsadó Bizottsága ezzel a művel indította meg nyelvelméleti sorozatát,¹ amelyben „lehetőséget ad az egyes szovjet nyelvészeknek és a tőlük vezetett kollektívának, hogy kifejthessék konkrét kutató munkájuk elméleti alapjait. A kiadás nyitányul szolgál e munka alapvető elméleti elveinek széleskörű megvitatásához, és hozzájárul egyszersmind a szovjet nyelvtudomány általános elméletének kialakításához, amelynek alapja Marxnak és Leninnek a nyelvről mint társadalmi jelenségről szóló tanítása” (szerkesztői bevezetés).

MESCSANIKOV akadémikus neve a magyar nyelvésztszadalom számára tartósan asszociálódott a marrizmusmal, a szovjet nyelvtudomány marrizmustól uralt korszakával. A marrizmus lényegében a vulgáris szociológiát párosította a vulgáris tipológiával, és mindkettőt ad abszurdum vitte. Az e korban írt munkák jelentős részében azonban a marrizmus vajmi kevés nyomot hagyott, a szerzők rendszerint beérték — akár a sztálini korban — azzal, hogy a bevezetésben megadták Marrnak a kötelező tiszteletet, és a továbbiakban lényegében hagyományos módszer szerint vizsgálták témájukat. A kutatók másik része törekedett elméleti kérdések tisztázására, de a marrizmus vulgáris elméletével nem tudván mit kezdeni, igyekezett — ezzel hivatalosan nem szakítva — egy bizonyos irányban tipológiai, történeti-tipológiai kutatásokat végezni. Ezek a tipológiai kutatások, elsősorban a mondattaniak, kétségtelenül úttörő jellegűek tudománytörténetileg, jelen-

¹ I. I. MESCSANINOV munkáját már több kötet követte, amelyet az előző jelzett: V. Z. PANFILOV, Логика и грамматика (Moszkva, 1963); R. A. БУДАГОВ, Проблемы развития языка (Moszkva, 1965).

tősek nyelvelméleti szempontból. I. I. MESCŠANINOV könyve a szerző sokéves munkáinak eredményeit tartalmazza, és bemutatja — részben — azt is, ami előremutató, maradandó volt a tőle vezetett irányzatban, s így alkalmas arra hogy a szovjet nyelv-tudomány elméletének lényeges alkotóelemévé váljon. Ez a körülmény teszi aktuálissá MESCŠANINOV munkájának ismertetését.

A könyv Bevezetésre, kilenc plusz egy fejezetre és Befejezésre tagozódik. Az ismertetés során mi fejezetről-fejezetre haladunk, de az egyes fejezetek bemutatásakor figyelembe vesszük az utolsó fejezetnek „A mondattani osztályozás ajánlott sémája” mondanivalóját is. A könyv gazdag anyagát nem mutathatjuk be teljes egészében, mert az olvasók jó részétől nem ismert nyelvi anyag tolmácsolása igen sok helyet igényelne.

MESCŠANINOV mondattani tipológiai rendszere szervesen kapcsolódik a hagyományos morfológiaihoz. A mondatrészek, elsősorban az alany, állítmány és tárgy kifejezését vizsgálja az amorf és a morfológias nyelvekben, ez utóbbiakban elemzésre kerülnek az alany, állítmány és tárgy egymásra viszonyításának különböző módjai is.

A kötet törzsét alkotó tipológiai anyagközlő rész rövid első fejezete „A z o s z t á l y o z á s f a j t á i” kijelöli a mondattani tipológiai osztályozás helyét az egyéb osztályozások között.

A második fejezetben („A morf szerkezetek és változataik”) kezdődik az anyag bemutatása, a típusok felvázolása. Az amorf nyelveket a kínai és a burmai képviselik. A kínai az amorf nyelvek „tisztá” típusához tartozik, de a szerző csak általános jellemzésére és szórványos konkrét megjegyzésekre szorítkozik. Behatóbban tárgyalja a burmait. A burmaiban a mondatrészek amorf kifejezése kiegészül mondatrészjelölő partikulákkal, s így jön létre az amorf szerkesztésmód szintaktikai-analitikus válfaja. Például:²

kwe ði wunðalwe go kou'i
'a kutya a farkast harapja'

Itt a *kwe* 'kutya', *wunðalwe* 'farkas', *kou* 'harap'; a *ði* az alany-partikula, *go* a tárgy-partikula, *-i* az állítmány-partikula. Mivel a mondatrészeket partikulák jelölik, a szórendre már nem hárul a mondatrészek jelölésének funkciója, s a szórend felszabadul. Például: *cauŋ go kwe kou'i* 'a macskát a kutya harapja'. Megjegyzendő, hogy a második helyen álló alanynek nincsen mondatrész jelző partikulája (22. old.). A szerző nem elemzi tovább ezt a mondatot, s így nem tudhatjuk, mi hangsúlyozódik, az alany vagy az állítmány, és van-e valami funkciója az alanypartikula hiányának, pedig ez a továbbiak szempontjából szükséges lenne. A határozói bővítmények névutók segítségével fejezhetők ki.

A harmadik fejezet („Szintaktikai-morfológiai szerkezet”) olyan nyelveket vizsgál, amelyekben az uralkodó morfológias szerkesztésmód mellett előfordulnak amorf és analitikus szerkezetek is. Ezt a típust a gilják és a mongol képviselik. A giljákban az alanynak és állítmánynak ugyanaz az esetragja, s ez amorf vonás. Az alany vagy a tárgy alakja csak akkor változik meg, ha a három logikai hangsúlyt jelző partikula (*ma*, *ða*, *pa*) valamelyike járul hozzájuk, például *нигы-ða видь* 'ember meg' vagy a

ниех нитгы-ða ű-урудь

'az ember könyvet olvas'. A *ű* a tárgy jele az igén. A szórend kötött, mondattan szerepe van: az első helyen az alany, az utolsón az állítmány áll, s köztük van a bővítmény, amelynek egyes fajtái, például a határozók kapnak névutót (26. old.). A továbbiakban a mongol alanyt-jelző partikula (*бол*) szerepe kerül elemzésre (28. old.).

A negyedik („Flektáló-analitikus szerkezet című) fejezetben a perzsa mondatot elemzi a szerző. A perzsa mondat ragtalan alanyát szórendi helye határozza meg, míg az ige ragozódik. A tárgyat a *-rā* névutó jelöli, melynek ezenkívül más funkciója is van. A határozók jelölésére a prepozíciók szolgálnak. Példaként bemutatunk egy tárgyas mondatot (30. old.):

Iskandar kāgaz-rā xānd
'Iskander a levelet elolvasta'

Az ötödik fejezetben („Analitikus szerkezet”) az angol mondat igei részét vizsgálja, a bemutatott tények jól ismertek, így ismertetésüktől eltekintünk.

² A magyar fordítás szórendje itt és a továbbiakban azonos az idegen nyelvvel.

Az eddigieknél jóval kidolgozottabb a hatodik fejezet („Morfológiás szerkezet nominatív mondatfelépítéssel”), amelyben a morfológiás szerkezetek két típusa: a nominatív és ergatív közül az elsőt elemzi. A nominatív mondatban az alany esete változatlan, a tárgyé változhat; az ergatívban fordítva: a tárgy mindig ugyanabban az esetben áll, míg az alany esete változik. Világos, hogy ennek a szembeállításnak csak ott van értelme, ahol az alany és tárgy kaphat esetragot, vagy az esetragot más, vele egyenrangú elem pótolja. E két pólus között helyezkedik el az állítmány, amely ragozásával kapcsolódhat az alanyhoz, és a tárgyhöz, és ezzel további alosztályok megállapítását teszi lehetővé.

A nyelvek egy népes csoportjában, amelybe az európai nyelvek zöme is tartozik, az ige az alanyhoz kapcsolódik. Ez a típus jól ismert, bemutatnunk nem kell. A tárgy az ige szintaktikai csoportjába tartozik, de önálló elhelyezést kap inverzió és logikai hangsúly esetén, például az orosz: *omey читаем книгу* 'az apa olvassa a könyvet', *omey книгу читаем*, *книгу читаем оmeу* stb. (vö. 35. old.). A francia mondatban az ige már szubjektó-objektuális viszonyt is kifejezhet az ilyen mondatban: *je-te-laisse 'én téged hagylak'* vagy a tárgy logikai kiemelése esetén: *ce livre, mon père l'a lu* 'ezt a könyvet olvassa apám'. Nézetünk szerint azonban kérdéses, hogy a francia mondat mennyire sorolható ebbe a csoportba, hiszen az alanyt és tárgyat formálisan nem különbözteti meg és az analitikus csoportba sorolása indokolt lenne, ha nem rokonítaná a továbbiakban itt tárgyalt nyelvekkel az alanyra és tárgyra utalás

A török nyelvekben az ige alanyi ragozású ugyan, de a tárgy alaktani megformálása különböző lehet az igétől függően: a konkretizált tárgy tárgyesetű, a nem konkretizált határozatlan alapesetben áll, tehát ugyanabban, mint az alany. Például a két kumük mondatban (41. old.):

ол кутан охуү 'ő könyvet olvas'
ол кутан-ны охуү 'ő a könyvet olvassa'

A balti finn nyelvekben a tárgy több esetben állhat; így az észten: *too raamat* (nominatívus) 'hozz könyvet', *toon raamatu* (genetivus) 'hozok könyvet', *ärä too raamatut* (partitívus) 'ne hozz könyvet' (42. old.). A szerző megállapítja, hogy a tárgy különböző alakjai itt nem a tárgy határozottságára és határozatlanságára utalnak, hanem az igei cselekvést jellemzik, így a finnben: „az alanyesetű tárgyat a mondat határozatlan személyű szerkezete követeli meg . . . a genitívus a befejezett cselekvés aspektus-árnyalatának kifejezésére szolgál, a partitívus pedig a be nem fejezett, ismétlődő cselekvést jelöli” írja a szerző, J. U. Sz. JELISZEJEVET idézve (43. old.). Nézetünk szerint az idézett török és balti finn mondatok között lényeges közös vonások vannak egy absztraktabb síkon, de erről lentebb szólunk majd. Most csak azt jegyezzük meg, hogy a szerző nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy az említett nyelvekben az alany nemcsak alanyesetben állhat, hanem partitívusban is, például e két finn mondatban: *pojat tulivat pihaan* és *poikia tuli pihaan* 'a legények az udvarba jöttek', az első példában alanyesetet találunk, amely a határozatlan igéssel áll, a másodikban partitívusz társul igékkel. A kurzív ige cselekvése duratív, a határozatlanoké lehet mind duratív mind perfektív. Mivel a szerző osztályozásában abból indul ki, hogy az alanyként álló névszó esete nem változik, a finn alanyeset váltakozását is figyelembe kellett volna vennie, mert magyarázatra szorul.³

A nyelvek másik típusában az ige jelölve van az alanyhoz, illetőleg az alanyhoz és tárgyhöz fűződő kapcsolata. Példákat a szerző a szamojéd és bantu nyelvekből hoz. A jurák-szamojédban az igeragozás lehet alanyi (intranszitiv), alanyi-tárgyi (transzitiv) és visszaható. Példa az alanyi-tárgyi ragozásra (46. old.):

ханена ты-м хадада
 'a vadász a rénszarvast megölte'.

A *da* a tranzitív ragozás ragja. Itt jegyezzük meg, hogy az alanyi-tárgyi ragozás itt sem pontos terminus, akár a magyar tárgyas ragozás, mivel az alanyi ragozás esetén is állhat tárgy (46. old.):

ханена ты-м хада

Az ige *хада* alanyi ragozásban áll. MESCŠANINOV szerint a két mondat közötti különbség az, hogy az „ige alanyi ragozása esetén a tárgy az ige csoportjába kapcsolódik”.

³ Erről a kérdésről részletesebben írunk másutt; Einige typologische Besonderheiten der Ungarischen Wortfolge: ALH. 18: 125–59 (1968).

(47. old.), míg a tárgyi esetén önálló tagként szerepel” (47. old.) és „logikai hangsúly esik rá” (48. old.).

Az alanyra, és az alanyra-tárgyra utalás idézett szuahili példáiban az alanyra-tárgyra utalás bizonyos konkrét, sőt ismert tárgy esetén használatos:

m-tu a-na-soma ki-tabu
'az ember olvas (egy) könyvet'

baba a-me-ki-tunga ki-tabu hi-ki
'az apa írta ezt a könyvet'

Az első példában az ige élén az alany osztályának megfelelő *a*- osztályjelet találjuk, a másodikban az igében helyezkedik el a tárgy *-ki*- osztályjele is. (Megtartottuk MESCANINOV példáit, bár nem a legplasztikusabbak, 49., 50. old.).

A hetedik fejezet („A nominatív mondat alapstruktúrája”) összegezi a nominatív szerkezetéről mondottakat, mielőtt a szerző a következő típusra, az ergatív szerkezetekre térne. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a nominatív típushoz tartozó nyelvekben is előfordulhat, hogy az alany több esetben is állhat, mint az idézett finn példában. Az alany különböző alakítani megformálását az uráli nyelvekben ősi sajátosságnak tartja RÉDEI KÁROLY.⁴ Szerinte az alany kezdetben lehetett ragos és ragtalan, ami a cselekvés határozottságát, illetőleg határozatlanságát fejezi ki. Így a jelenlegi nominatív típust egy másik előzte volna meg, amely rokon vonásokat mutat az ergatív szerkezetekkel. Ezenkívül a nominatív szerkezetű nyelvekben lehetnek nem nominatív mondatok. Például a magyar *Péternek van kalapja* mondatban az alany datívuszban áll, a tárgy nominatívuszban. Ez az ergatív szerkezetekkel rokonítja, de a datívuszi alany nem váltakozhat más esettel.

Az utolsó két fejezet („Morfológiai szerkezet a mondat ergatív felépítésével” és „Az ergatív mondat alapszerkezete”) az ergatív mondatokkal foglalkozik. Az ergatív mondatban a tárgy változatlan, s az alany alakja változó; mégpedig állhat kettő vagy több esetben (eszkimó, csukes, illetőleg kaukázusi nyelvek), de lehet neutrális is, és az ergatív viszonyt csak az ige affixumai fejezik ki (vö. 95. old.).

A első altípust az eszkimó képviseli. Az ige állhat alanyi és alanyi-tárgyas ragozásban.

Alanyi ragozásban áll az intrazitív ige:

юк агля-г'а-к'ук' 'az ember megy'

Itt az alany abszolút esetben áll, viszont alanyi-tárgyas ragozású ige mellett az alany viszonylagos esetben kerül:

юг-ым туга-к'а ук'алюк
'az ember viszi a halat'

Alanyi ragozás és az alany abszolút esete áll akkor is, ha a tárgy összeolvad az igével:

юк гуўгу-н'ля-г'а-к'ук'
'az ember ház(at) épít'

A *гуўгу* 'ház', a *н'ля* denominális képző 'vmit készít' jelentéssel. Az általános cselekvés másik kifejezőmódjánál megmarad a tárgy önállósága, de instrumentálisba kerül, az alany abszolút esetben áll, az ige alanyi ragozású (a példák az 58–59. old. valók):

юк тугу-та-к'у-к' ук'алюг-мын
'az ember fog halat (halászattal foglalkozik)'

Az eszkimón kívül elemzi MESCANINOV egyik kolumbiai indián nyelv, a nemepu ergatív mondatait is, amelyekben a possesszív viszonyok is kifejeződnek, s bemutatja a csukes ergatív szerkezeteket, amelyekben inkorporáció is lehetséges. Ezekre most nem térünk ki részletesen, csak megjegyezzük, hogy inkorporáló szerkezet esetén az alany abszolút (alany) esetben kerül, míg önálló tárgy esetén az alany instrumentálisban áll, példa az utóbbira (73. old.):

⁴ Vö. K. RÉDEI, Die Entstehung der objektiven Konjugation im Ungarischen: ALH. 16. 132–3 (1966).

чавчыва-та агтатыркынан қалбыл
'a nomád hajtja a nyáját'.

Az eszkimó és csukcs szerkezetek jelentős rokonsága nyilvánvaló, az eszkimó denominális szerkezet nézetünk szerint közel áll a csukcs inkorporáléhoz.

A dagesztáni nyelvekben az alany 3–6 esetben kerülhet, s az alany esetét az ige tartalmi jegyei szabják meg. Így a tranzitív, intranzitív igéken kívül az alany bizonyos esetét követelhetik a felfogást jelölő, a lehetőséget kifejező igék (például a lezginben). A kartvéli nyelvekben az alany esetét az ige aspektusa szabja meg, de csak két eset lehetséges. Az osztályozó nyelvekben, például a kelet-kaukázusi bacbijban az ergatív, illetőleg nominatív szerkezetet az osztályjelek megfelelő kombinációi kísérik. Például:

dad сон кхор б-алыно в-а
'az apa nekem almát б-adó в-volt'

Itt a le nem fordított б а кхор 'alma', а в az alany osztályjele. Így az állítmány felveszi az alany és tárgy osztályjeleit, akár a fent bemutatott szuahili példában. A főnév abszolút esetben állt. Viszont, ha a főnév ergatív esetben áll, csak a tárgyra történik utalás, így a fenti mondatban:

dad-ac сон кхор б-алыно б-а

Itt az ac az ergatív esetrag, a két б a tárgy osztályjele (77. old.). Nem világos, mi a különbség az ergatív és abszolút alanyesetű mondatok között. A bacbijban az intranzitív igék mellett is állhat az alany ergatív esetben.

Az ergatív szerkezetek speciális fajtáját képviseli az abház, amelyben a főnév változatlan és az ige affixumai fejezik ki az ergatív viszonyt. Így tranzitív mondatban: *i-i wuejt* 'öt — ő (férfi) veszi', *i-la-goyt* 'öt — ő (nő) veszi', ahol az ige előtt osztályjelek állnak: *i-* 'férfi', *l-* 'nő', ha a mondat intranzitív, csak az osztályjeles alany van kitéve: *da-blewjt* 'ö-ég' (80. old.).

A továbbiakban egyrészt MESCŠANINOV anyagából kiindulva, másrészt saját kutatásainkra támaszkodva, röviden meg szeretnénk világítani a nominatív és ergatív típusok néhány lényeges sajátosságát és közös vonását. A szerző osztályozásának alapja az, hogy a nominatív mondatban a tárgy kifejezése variálódhat, az ergatívban az alanyé. Kérdés: miért változik a tárgy, illetőleg az alany kifejezése? Egyik lényeges momentum a cselekvés általános vagy konkrét, illetőleg határozatlan vagy határozott jellege. (Helyesebb lenne általánosról és egyediről beszélni, de a szakirodalomban az egyedi helyett a konkrét az oppozíció másik tagja.) A két szembenállás nem válik el élesen olyan nyelvekben, amelyekben nincs határozott és határozatlan névelő, s a kutatók hol az egyikről, hol a másiktól beszélnek, de az oppozíció tartalma nyelvenként változik. Mi a cselekvés általános és konkrét jellegéből indulunk ki. Az, hogy a mondat cselekvése általános vagy konkrét, az egész mondat struktúrájára kihat. Tehát a mondat jellemzői közé tartozik, de a nominatív nyelvekben csak az ige tárgyas szintagmában realizálódik. Ezt félig formalizálva így vezethetnénk be a mondat generálásába:

S → PreS + Subj + VP

ahol a PreS a mondatelőző, amely tartalmazza az egész mondatra vonatkozó információkat. A mondatelőző egyik fajtája a cselekvés jellegét határozza meg, s ez lehet általános vagy konkrét:

PreS → Caract. act, Caract. act → $\left. \begin{matrix} \text{Gener} \\ \text{Concret} \end{matrix} \right\}$

A cselekvés jellegétől függően szabjuk meg az alany, az igei állítmány jegyeit (alanyi és tárgyas ragozás, aspektus), valamint a tárgytét.

Ha a cselekvés általános (Caract. act → Gener), a következő szabályok lehetnek:

(1) *Subj* → NP, NP → *Attrib* + N, N → N[+ Gen], N [+ Gen] → N_{gen}
tehát az alanyként álló főnév „általános” jegyet kap, (ezt fejezi ki a szögletes zárójel) és általános esetben kerül.

Az állítmány igéből (V), igei információkból (Aux) és tárgyból áll, az ige „általános cselekvés” jegyet kap:

(2) VP → V + Aux + Obj, Aux → Aux [+Gener]

Ennek megfelelően az igeragozás alanyi lesz:

- (2,1) $Aux \rightarrow Conjug, Conjug \rightarrow Subj$
Az ige aspektusa csak folyamatos lehet:
- (2,2) $Aux \rightarrow Aspect, Aspect \rightarrow Imperf$
A tárgy is „általános” jegyet kap és általános esetben kerül:
- (3) $Obj \rightarrow N [+Gener], N [+Gener] \rightarrow N_{gen}$
A neutrális szórend, ha egyáltalán van választás, SOV lesz:
- (4) $Ordo \rightarrow Ordo^{neutr}, Ordo^{neutr} \rightarrow SOV$
A nyomaték, tehát a szokásos hangsúlyozás, a tárgyon van:
- (5) $Focus \rightarrow Accent (Obj)$
Ezzel szemben konkrét cselekvés esetén a következő történik (rövidítve írjuk fel a szabályokat):
- (1) $Subj \rightarrow N [+Concr], N [+Concr] \rightarrow N_{erg}$, ergatív esetben áll az alany.
(2) $Aux \rightarrow Aux [+Concr]$, az ige „konkrét” jegyet kap.
- (2,1) $Conjug \rightarrow Subj-obj$, tárgyas ragozású lesz.
- (2,2) $Aspect \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} Imp \\ Imperf \end{array} \right\}$; mindkét aspektusban állhat.
- (3) $Obj \rightarrow N [+Concr], N [+Concr] \rightarrow N_{acc}$ a tárgy tárgyesetben áll.
- (4) $Ordo^{neutr} \rightarrow SVO$; a szórend SVO .
- (5) $Focus \rightarrow Accent (V)$, az ige van, ill. lehet szokásos hangsúly.

A nominatív mondatokban szükségtelen az (1), az ergatívokban a (3) szabály. Az egyes altípusokat már példákkal is illusztráljuk. Az altípusok aszerint képződnek, mely szabályok kerülnek alkalmazásra a két szabályhalmazból.

Az ergatív nyelvekben az (1) szabály kötelező és ezenkívül társul vele a (2,1) és (4) az eszkimóban és csukcsban, a (2,2) a kartvéli nyelvekben. Eszkimó példákat hozunk: $юк зүүзү-н' лья-э' а-к' ук'$ 'az ember házat épít' általános cselekvés, tehát (1): $SubjP \rightarrow N_{gen}$. (2,1): $VP \rightarrow V + Subj + N$, (4) $Ordo \rightarrow SOV$; $юг-ым туга-к' а ук' албюк$ 'az ember veszi a halat', tehát (1) $SubjP \rightarrow N_{erg}$, $VP \rightarrow V + Subj-Obj + N$.

A nominatív mondatokban vagy a (2) vagy a (3) szabály kötelező. Így a szamojédben, a szuahiliben a (2,1) és (5) (ez utóbbi másutt is szerepelhet, de további kutatást igényel),⁵ a törökben, mongolban a (3), a finnben a (2,2) és (3).⁶ A magyarral MESCANINOV nem foglalkozik, de besorolható ebbe az osztályozásba. Az eddigiekből a (2,1) (2,2) (4) szabályhalmazra van szükségünk, de a szabályok módosításra és kiegészítésre szorulnak. Egyrészt konkrét cselekvésnél $Conjug \rightarrow Subj$ is lehet, másrészt névelős szabályra is szükség van, ami a további részletezésnél a (3) szabálycsoportba tartozna: $N [+Gener] \rightarrow \emptyset + N_{acc}$, $N [+Concr] \rightarrow Art + N_{acc}$.⁷

Példák: Péter házat épít, $VP \rightarrow V + Subj + Imp + \emptyset + N_{acc}$; $Ordo^{neutr} \rightarrow SOV$.
Péter építi a házat, Péter felépíti a házat,

$VP \rightarrow V + Subj-Obj + \left\{ \begin{array}{l} Imp \\ Perf \end{array} \right\} + Art + N_{acc}$, $Ordo^{neutr} \rightarrow SVO$.

A nominatív és ergatív mondatok szabályai párhuzamba is állíthatók aszerint, hogy a kötelező szabályon kívül mely más szabályt tartalmaznak, így például a kartvéli nyelvekben az (1)-en kívül a (2,2)-t, a finnben a (3)-on kívül szintén a (2,2)-t találjuk.

Természetesen e rövid kiegészítés csak azt célozhatta, hogy rámutassunk, a MESCANINOVtól felvázolt osztályozás milyen irányban szorul kiegészítésre, hogyan fejleszthető a tények további összefüggéseinek kutatása terén. A további összefüggések felderítése hozzásegít a módszertanilag pontosabb kifejtéshez is.⁸

DEZSŐ LÁSZLÓ

⁵ A szamojéd szabályok részletesebb kidolgozásához tartalmaz anyagot: Z. N. KUPRIJANOVA, L. V. HONICS, A. M. SCSEBAKOVA, Ненецкий язык. (Leningrád, 1957) 204–205.

⁶ Részletesebb török szabályok megalkotásához szükséges anyagot találhatunk a következő munkában: A. N. KOHOV, Грамматика современного турецкого литературного языка. (Moszkva–Leningrád, 1956) 396–405.

⁷ A magyar szabályok részletesebb kidolgozásához figyelembe veendő a mai magyar nyelv rendszere II. (Budapest 1962) 158–160 és a 3. lányszegletben megadott cikkünk.

⁸ A nominatív és ergatív mondatok kérdésével részletesebben foglalkozunk a Szórend és mondathangsúlyozás című írásunkban (Általános nyelvészeti tanulmányok V: 79–121).

Communications et langages

Rédigé par Abraham A. Moles et Bernard Vallancien. Paris, 1963. Gauthier-Villars. XVIII, 215 l.

A fenti kötet egy 1959-ben, tehát immár nyolc évvel ezelőtt rendezett kommunikáció-elméleti kongresszus előadás-anyagára épül. Sajnos hazánkban a kommunikáció-kutatás még a kutatók (nyelvészek, nyelvtanárok, mérnökök, szociológusok) és érdeklődők viszonylag szűk körének ügye és a szakirodalmi tájékozottság is kívánnivalót hagy maga mögött. Ezért ez az immár klasszikusnak számító kötet, klasszikus volta miatt még fokozottan is, ismertetésre szorul.

A kötet zárószava határozottan utal arra, hogy a szerzők itt az *információ*-nak valószínűség-számítási meghatározását fogadták el. Ha azonban az olvasó áttanulmányozza a kötetet és a benne, az egyes szerzőknél érvényre jutó információ-meghatározásokat, akkor arra a meggyőződésre jut, hogy az információ mibenlétét illetőleg koránt sincs olyan egyetértés, mint amilyenről a zárószó hitet tesz. Az egyetértés megvalósítása azért is nehéz, mivel a kötet szerzői között mérnökök, orvosok, pszichológusok, matematikusok egyaránt találhatók. Ami például egy távközléssel foglalkozó kutató-mérnök számára információ, az esetleg nem információ a pedagógus számára, sőt a pszichológus esetleg ismét más fogalmat alkot az információról. Egyes szakterületek információ-fogalmi összeegyeztethetők. Így például a híradástechnikának a táviróberendezések elméletével kapcsolatosan alkalmazott és kettős számrendszerben kifejezett információ meghatározása összeegyeztethető a fiziológus információ-fogalmával, hiszen az agytevékenység, a központi idegrendszer mechanizmusa is számos esetben, sőt esetleg végső elemeit tekintve mindig „igen — nem” formában fogja fel a fogalmakat, az érzelmi állapotokat viszont a szintén bináris „gyönyör — fájdalom” érzékelés formájában. A pedagógus információ-fogalma és a mérnöké viszont már nehezebben hozható közös nevezőre. A pedagógus számára ugyanis az információ például olyan ismeret, amivel a pedagógus tanítványa ismeretét egészíti ki. Ez az ismeret azonban nem jelentkezik bináris elemsorokban. De hiszen a tanári beszéd is, akárcsak bármilyen más beszéd, hang-információk láncolata, ami matematikailag megragadható, mennyiségileg kifejezhető. Csakhogy melyik tanuló kíváncsi a tanári beszéd hangjainak információ-értékére. A diák, a szóban elmondott új anyagra csak részben figyel. Nem figyel például a tanár szokásos nyelvi fordulataira, sztereotípiájira, hiszen ezeket már több ízben hallotta. Nem figyel az új anyag magyarázata során azokra a részekre sem, amelyek számára már ismerős tudásanyagot tartalmaznak. De nem figyel számos más részre sem, különböző szubjektív okoktól vezettetve. Az az információ-mennyiség, amit a tanári beszéd elhangzása alapján a Shannoni információ-meghatározás módszerével mérhetünk, semmi de semmi kapcsolatban sincs azzal az információ-halmazzal, amit a tanuló mindebből kiszűr, felfog, vagy tudatosít. E példa mutatja, hogy a mérnöki-technikai értelemben vett információ-mennyiség és a pedagógiai értelemben vett információ-mennyiség mennyire eltérő fogalmak.

A fentiek alapján tehát a zárószó optimizmusát bírálat alá kell vennünk és arra kell utalnunk, hogy bizony e kötet szerzőinél sincs meg a teljes felfogásbeli azonosság az információ mibenlétét illetőleg.

A kötet egyik problematikus vonásának ezen előrebocsátása után nézzük meg immár a kötet tartalmát közelebbről. A gyűjteményes anyag négy részre oszlik. Az első rész „a nyelvek információs struktúráját”, a második „a hangos beszéd érzékelésének és felfogásának” problematikáját, a harmadik „az állati jeladásféleségeket” és végül a negyedik az „érzékelés információ-vonatkozású értelmezését” tárgyalja.

Az első rész három előadás szövegét tartalmazza. Ezek között van G. LEHMANNÉ, aki az információ mérési lehetőségeiről írt. LEHMANN egy adott szövegben kifejezésre jutó információ-mennyiséget közvetlenül azon jelek mennyiségével, ill. az előforduló jelek relatív gyakorisági számainak összegezésével kívánja meghatározni, amelyek az adott szövegben előfordulnak. Így tehát, ha egyszer egy gondolatot hosszabb grammatikai szerkezettel fejezünk ki, mint más alkalommal ugyanezt a gondolatot, akkor az információ mennyisége természetesen alkalmanként különböző lesz LEHMANN szerint. Ma már az információval kapcsolatosan a szemantikai szempont is előtérbe került, és bizonyára meg fog jelenni e szempont az információ-mennyiség mérési feladatainál is. — A. A. MOLES, a kötet egyik szerkesztője, aki egyébként azonos azzal a MOLES-al, aki a művészet és a művészi élmény-átadás információ-elméleti vonatkozásairól írt az utóbbi időben (vö. Valóság. 1967. 10. szám 54—62.), maga is tartott előadást a kongresszuson az infor-

máció-elmélet legfontosabb megállapításairól és ezeknek a nyelvre való alkalmazásáról. — Végül P. GUIRAUD előadását olvashatjuk ebben a részben, aki „A jelkészletek struktúrája és a jel-elemek gyakorisági megoszlása: az írott szókincs statisztikája” című témát dolgozta fel. A ZIPF-féle összefüggés laikus számára is érthető formában előadott leírásából indul ki. Előadásában a jelkészlet (repertoire) szó gyakran előfordul ugyan, de ennek modellszerű megfogalmazását vagy sematikus grafikus ábrázolását nem adja, és a repertoire-t csak hiányosan helyezi el az egész információs-folyamat láncolatában.

A kötet második része 4 előadás szövegét tartalmazza. Az első előadás W. MEYER — EPPLER-től származik, aki „A hangos beszéd érzékelésének és felfogásának kérdéseiről” írt. Még mielőtt azonban rátérne a hangos beszéd érzékelésének meglehetősen mérnöki-nyelvészeti vizsgálatára bizonyos általános megállapításokat tesz. Megállapítja például, hogy az egész beszéd-folyamatot részekre, szintekre lehet bontani. Nem maga dolgoz ki szintekre-bontási rendszert, hanem Joos felosztását veszi át. Ebből azonban csak azokat a szinteket tárgyalja, amelyekhez tartozó jelenségek műszeres regisztrálással megragadhatók. Így tehát az artikuláció, a hanghullámok fizikailag leírható szférája és a hallás fiziológiailag megközelíthető szférája kerül szóba. A többi szférák, ill. szintek, mint műszeresen meg nem közelíthetők, figyelmen kívül maradnak. Figyelemre méltó törekvése MEYER — EPPLERnek, hogy erősen hangsúlyozza az ecto-szemantikai (tehát a nem-jelentésbeli, hanem érzelmi, hangulati, stílári) szempontoknak a jelentésbeli tartalmaktól való elkülönítése szükségességét. Ezzel persze nem önálló gondolatot mond ki, de e szempont felismerése mérnök részéről azért lényeges, mert remény van arra, hogy az ecto-szemantikai szempontok regisztrálására és a szemantikai mozzanatoktól való elkülönítésére egzakt eljárást dolgoz majd ki. Tanulmányának a műszaki regisztrálások lehetőségeit felsoroló részében a következő beszédsajátosságok regisztrálására utal: 1. A beszéd hangspektrumának lineáris eltorzulásai. 2. A hangspektrum magassági profiljának változásai. 3. A hangerő módosulásai. 4. A jel-ordináták eltorzulásai. 5. A gyakorisági skála és az idő-skála eltorzulásai. 6. A spektrum eltolódásai. 7. Az idő-spektrum levágódásai. 8. A jelek egymásra-rétegződései.

A következő előadás szerzője W. A. ROSENBLITH, aki „A beszédhangok kategóriákban való érzékeléséről” írt. Abból a sajátos megfigyelésből indul ki, hogy a beszédet, még akkor is meg lehet érteni, ha nagyon torzult: ha a magas, vagy a mély hangok egy bizonyos rezgésszám felett vagy alatt, elmaradnak is a beszédből. Ez a jelenség abból adódik, hogy a beszéd — a megértés követelményét szem előtt tartva — többszörösen biztosított folyamat. A hallgató a beszéd-megnyilvánulás különféle kategória-szintjét figyeli és ha e szintek valamelyikén zavaró esonkulások következnek is be, a többi szintek ép jel-áramlása elegendő ahhoz, hogy a hallgató a esonkult szinthiányosságait kiegészítse és a beszédet megértse. ROSENBLITH a fenti tétel bizonyítására számos fiziológiai vonatkozású kísérletet, megfigyelést és statisztikai adatot ismertet. Van a tanulmány végén egy rövid fejezet, amely a „szoros értelemben vett nyelvészeti problémáról” szól. Ebben ROSENBLITH kísérletet tesz arra, hogy a mondottakat az egyes modern nyelv-elméletek szempontjából is megvilágítsa. Az egyik ilyen elmélet pl. R. Jakobsontól származik; a nyelvi oppozíciókkal kapcsolatos elméleti elgondolásokról van szó. Ez az elmélet úgy jellemzi a fonémákat, hogy minden egyes fonéma oppozíció-nyalábok gyűjtőpontja a fonológia szintjén. A fonémák oppozíció-kapcsolatainak leírását azonban ki kell egészítenünk — ROSENBLITH szerint — egyéb oppozíció-leírásokkal is, a fonológia szintjéről egyéb dimenziók felé is át kell vinnünk e nézőpontot, ill. eljárást. Pl. a vizuálitás szintjének irányába. Az emberi beszéd felfogása — állítja ROSENBLITH — valójában oppozíciók feloldásán alapszik. Itt jegyezzük meg, hogy a X. Nemzetközi Nyelvész-kongresszuson az ún. információ-prognózisról tartott előadásunkban magunk is bizonyos fokig e ROSENBLITH-nél látott követelménynek tettünk eleget azzal, hogy a beszéd-felfogás egyik fő mozgató erejét a prognosztizált információknak a ténylegesen bekövetkező információ-tartalommal való szembenállása, oppozíciója feloldásában látjuk. ROSENBLITH azonban nem áll meg annak megállapításánál, hogy a beszéd-felfogás = oppozíciók feloldása, hanem megemlíti azt a nézetet, hogy a nyelvben, ill. a beszédben rendkívül nagy számú oppozíció van jelen, amelyeket a beszéd-felfogás szempontjából nem kellene feloldanunk. A nyelvész feladata éppen az, hogy felkutassa a megértés szempontjából mellékes oppozíciók helyeit is, és leírja őket.

A. FESSARD „A beszéd-közlemények érzékelésének mechanizmusáról” beszélt előadásában. Azt a kérdést vizsgálja, többek között, hogy lehetséges-e kapcsolatot találni a neurofiziológia és a jelentéstan között. Ez a közlemény a szemantika jelenlegi közérdekű volta révén válik érdekessé, még érdekesebbé, mint megjelenése idején volt. Bár várni lehetett, FESSARD pesszimista benyomást keltő véleménye az, hogy a jelentések neurofiziológiai megfelelése, neuron-folyamatainak feltárása még teljesen megoldatlan.

A. A. MOLES „A nyelvi közlemény integrációjának időbeli aspektusáról és a beszéd-hallgatás modelljeiről” írt. Modelljében a jelkészletnek (répertoire) ill. a különféle jelkészlet-szinteknek nagyfotosságú szerepe van. Az egész beszédelfogást, képletesen, és grafikus ábrázolásban is, egy adatfeldolgozó központhoz hasonlítja.

A harmadik rész első előadása R. G. BUSNEL tollából származik, az előadás címe „Akusztikai jeladások az állatoknál”. Mottóként Charles d’Orleans következő sorait idézi:

«Il n’y a Beste ne Oiseau
Qu’en son jargon ne chante ou crye!»

BUSNEL állatrendszertani sorrendben vizsgálja az egyes állatokat, leírva ezek jeladási formáit. Az állatrendszertani rendszerezésen kívül a jeladásokat egyéb módon is rendszerezi (pl. hogy milyen inger-keltésen alapul a jeladás). Egyetlen rendszerezési szempont sajátosságával talán valamennyire a Ch. Bally által adott rendszerezésre emlékeztet, aki az emberi beszéd alkalmait vizsgálva állapított meg stílus-szinteket (ünnepi alkalmak, hétköznapi beszéd, utcanyelv stb.). Az állati jeladás alkalmai: 1. A tevékenységgel, mozgással, repüléssel stb. kapcsolatos jeladások. 2. A közöszlással kapcsolatos jeladások. 3. Az állategyüttelési, családi (ivadéknevelés stb.) vonatkozásokkal kapcsolatos jeladások. 4. Az állati közösségekben járatos jeladások.

A. CLASS előadása szerepel a kötet harmadik része második közleményeként. Ő „A füttyült nyelvek, mint a beszélt nyelv informatív vázai” címmel tartott előadást. Magas hegységekben favágók között, hegyi legelőkön, de más helyeken és más alkalmakkal is szükséges lehet a szokottnál nagyobb távolságra elhatoló „beszéd”; ilyen „beszéd” a fütty-jelzés. Szokatlanul nehéz téma a füttyjelrendszerek megfigyelése, leírása és ezek egymással való összehasonlítása. A kommunikáció-jelenségek kutatója számára azonban igen érdekes, mivel az állati jeladás mindössze néhány, vagy néhány tucat jellel operál, amelyhez hasonlóan szűk a füttyjel-lehetőségek száma is. Csakhogy a füttyjel-alkalmazó nem állat, hanem ember, és ennél érvényesül egy sajátos képesség: a jelvariálás. A füttyjel tanulmányozása tehát rámutat a nyelvhasználat specifikusan emberi képességére, még olyan feltételek között is, amikor az ember nem tud több jellel számolni, mint amennyi egy-egy állat jelkészletében van.

SUZANNE BOREL—MAISONNY a „Beszélt nyelv ontogeneziséről” ír. Tanulmánya elején a gyermeki beszédtevékenység jellemzőit foglalja össze az ide vonatkozó szakirodalmi hivatkozások kíséretében. Megállapítja többek között, hogy a gyermek beszéde, ill. a csecsemőkorban levő kisgyermek gagyogása is alapjaiban tér el az állatok jeladásaitól: már ezeknél is az emberi gondolkodás hatása jut érvényre, ami elsősorban a jel-elemek, szöféleségek kombinatív variálhatóságában nyilvánul meg. S. BOREL—MAISONNY működésében szemléli a nyelvet; hangsúlyozza a beszéd *tevékenység* jellegét és azt, hogy mivel a beszéd tevékenység, a nyelvtanulásban éppen a tevékenység elsajátítására kell fektetni a hangsúlyt, amit csak állandó gyakorlással lehet elérni. A gyakorlás persze nemcsak a grammtaikai szabályok alkalmazásának gyakorlása kell legyen, hanem a szókinés bevésésének gyakorlás révén való biztosítása, valamint a szókinés és kifejezőkinés szitációkhoz kapcsolt alkalmazásának gyakorlása. Ez utóbbi megállapításával a beszédtevékenység nyelvészeti és etnológiai vonatkozása felé is közelít.

A kötet negyedik és egyben utolsó része D. B. FRY „A fonetika információs aspektusáról” című előadásával indul. Ő több eszközfonetikai kutatás tapasztalatainak felhasználásával, valamint az információ-felvételre kapcsolatos elvi kérdések átgondolásával olyan gép összeállításán fáradozik, amelynek feladata a beszédszöveg felfogása lenne. Kérdés miért lehet szükséges beszéd-tartalom-felfogó gép? Egy ilyen berendezés nélkülözhetetlen előfeltétele a hangos beszéd írott nyelvre való gépi áttételét végző berendezés megvalósításának. Egy a hangos beszédet közvetlenül gépelő berendezés hallatlan jelentőségű lenne. A kongresszusi rendezőirodák, a rádiószövegek kigépelése, a süketek számára az előadott szöveg azonnali olvashatóvá tétele, a mindennemű gépelési folyamat emberi munkaerő nélküli megvalósítása szempontjából. A „visible speech” álmanak megvalósulása csak a távoli jövő eredménye lesz valamikor, de e cél elérése érdekében tett előmunkálatok máris számos nyelvelméleti kérdésre világítottak rá. Ha már vannak is eredmények a szóban forgó gép megvalósításával kapcsolatban, a nehézség abban mutatkozik, hogy a gép, jelenlegi állapotában, rengeteget hibázik. A beszédszöveg felismerésének egzakt mozzanatait kell tehát megkeresni. A beszédelfogás során „nyomjelző” szerepe van a redundanciának. Ez különféle sikon jelentkezhet; Beszélni lehet artikulációs, akusztikai és pszichés jellegű redundanciáról. A beszéd-szünetek redundancia-szerepe mind artikulációs, mind pedig akusztikai szinten tanulmányozható. A pszichés vonatkozású redundanciára nézve FRY megemlíti D. BRUCE kísérleteit. BRUCE

azt bizonyította, hogy ha egy hallgató valamilyen témára előre elkészül, akkor a témakörben elhangzó beszéd pontos felfogását igen nagy sikerrel tudja megvalósítani, ellenében az el nem készülés, vagy a helytelenül való elkészülés eseteivel.

G. PERDONCINI „A nyelvi közlés-kapcsolatokban jelentkező csatorna hibák áthidalásának mechanizmusa” címmel tartott előadást. A cím azonnali megértésének nehézsége miatt utaljunk arra, hogy mit is takar ez a bonyolult cím. Arról van itt szó, hogy két beszédpartner között fennálló közlés-kapcsolatnak hibái, zavarai lehetnek. E zavarok ellenére a beszédpartnerek jól megértik egymást, állítja W. A. ROSENBLITH és a technikai bizonyítás birtokában különösen határozottan MEYER-EPLER, mivel a beszéd sok redundáns elemet tartalmaz, ill. sok párhuzamosan futó és ugyanazt jelző elemet rejt magában. PERDONCINI emellett kimutatja azt, hogy a közlőtől a külvilág felé áramló és a külvilág felől a közlő felé áramló jelek állandó ide-oda hullámozásának sokkal nagyobb szerepe van a beszédmegértésnek a zavaró hatásokkal szembeni biztosítása szempontjából, mint a fizikai szinten jelentkező redundanciának, vagy a többszörös kódolásnak. Az ember mindenekelőtt csodálkozóan alkalmazkodó lény és elegendő számára az, hogy az őt körülvevő környezettől csak egy csipetnyi segítséget kapjon és ezzel máris megóvta kommunikációs-csatornáját a kommunikálást megnehezítő, vagy lehetetlenné tevő zavaró hatásoktól. Perdoncini elsősorban a hallás-élmények területén végzett kutatásokat és ezek az információ-elmélet egy eredeti kutatási alkalmazását képezik.

J. C. LAFON a „közlemény fonetikai jellegzetességeinek érthetőségéről” beszélt. A beszélt nyelv érthetőségi aspektusának két szintje van: érthetőség a hallás szempontjából, valamint az érthetőség beszédartikulációs szinten való jelentkezése. E szempontok kísérleti megközelítésének két útja van: egyrészt a beszédhangok akusztikai elemzése, másrészt — a hallás szintjén — a fonetikai integráció egyes kísérleti egyéneknél tapasztalható variációinak mérése. Az előadott kísérleti eredmények egyrészt egészséges, másrészt pszichopata egyénnel végzett kísérletekből származnak. Metodológiai megfontolásból nagyobb számban szerepelnek a pszichopátákkal folytatott kísérletek, mivel az ilyen egyének az ún. fonetikai integráció tanulmányozását szélesebb viselkedés-határok között biztosítják. — A fonéma-felfogási kísérletek mellett szerepelnek egészséges és pszichopata egyénnel folytatott fonéma-kiejtési kísérletek is. E kísérleteknél LAFON a szonográfot használta.

A kötet utolsó előadását B. VALLANCIEN orvosdoktor, a kötet egyik szerkesztője tartotta: „Az érthetőség információ-aspektusáról” beszélt. Az érthetőség és a kiejtési tisztaság regisztrálási lehetősége azok közé az áldásos szolgáltatások közé tartozik, amelyeket a technikai tudomány a humán tudományok számára nyújtani tudott az utóbbi évtizedben. Az érthetőség problematikája szorosan kapcsolódik az egy adott szinten történő érzékelés problematikájához, de ez az egy adott szinten való érzékelés azzal a szituációval áll függő viszonyban, amelyben a beszéd, mint egységes emberi tevékenység, elhangzik. A regisztrálás technikai eredményével szemben, amit az előbbi sorokban már elismeréssel illetünk, a fiziológusok talán még nagyobb szolgálatot tettek a beszéd-felfogás folyamatának megismerése számára: a kiejtés pillanatában jelen levő (szituacionális) körülmények hatására bekövetkező beszéd-deformációk tanulmányozása révén a beszéd-csatorna részletező megismerését valósították meg. Erre a kiváló regisztráló eszközökkel rendelkező mérnökök a maguk erejéből nem lettek volna képesek, holott, ha a beszéd-felfogás hallás-fiziológiai oldalát nem is hivatottak vizsgálni, a beszéd-csatorna állapotát, zajosságát, sávszélességét elvben vizsgálhatnák. Mégis, mint LAFON említi, ezen a téren is inkább a fiziológusoknak köszönhetjük az eredményeket.

A fenti kötet anyagának megismerésével tulajdonképpen bizonyos egyensúly áll helyre a hazai kommunikáció-kutatási ismereteink terén. E téren ugyanis megszoktuk azt, hogy az ilyen vonatkozású irodalom szinte kizárólag az Egyesült Államokból érkezik. Ez a már-már kialakulóban levő érzésünk változik meg olvasván a kiváló francia, német, angol és olasz szerzők előadásait. Vitathatatlan, hogy az ilyen vonatkozású irodalom, így pl. G. A. MILLER *Language and Communication* (1951), B. V. SKINNER *Verbal Behavior* (1957), R. BROWN *Words and Things* (1958), C. N. COFER—BARBARA S. MUSGRAVE *Verbal Learning and Verbal Behavior* (1961), C. E. OSGOOD—TH. A. SEBOEK: *Psycholinguistics: a survey of theory and research problems* (1965), S. SAPORTA *Psycholinguistics: a book of readings* (1961), és G. A. MILLER *The Psychology of Communication. Seven Essays* (1967) című kötete az Egyesült Államokból érkezett hozzánk ánde a fenti kötet anyag bizonyítja, hogy Európában is megvan az érdeklődés és a tehetség a szóban forgó terület műveléséhez.

BÜKY BÉLA

Cesty moderní jazykovědy

[A modern nyelvtudomány útjai] Praha, 1964. Orbis 193 l.

A matematikai nyelvészet tárgykörének és eredményeinek ügyes összefoglalását nyújtja P. SGALL és szerzői közösségének könyvecskéje, amelyet — a cseh ismeretterjesztés hagyományait követve — a tudományos igényesség és a magas általános műveltség-gel számoló közérthetőségre törekvés jellemez. E két tényező általában előnyös visszahatást gyakorol az egyes szaktudományok eredményeinek összegezésére és a megfogalmazás szabadoságára. Így bár, az előszóban azt olvassuk, hogy célját tekintve a könyv nem bevezetés a nyelvtudományba, mi az idáig megjelent hasonló jellegű kiadványok közül épp a legjobb bevezetésnek tartjuk a matematikai nyelvészet problémakörébe. A szerzők is úgy vélik, hogy többek közt haszonnal forgathatják a matematikai és logikai képzettséggel nem bíró nyelvészek vagy a matematika és nyelvészet összefüggéseiről érdeklődő matematikusok.

Tartalmát és célkitűzéseit a P. SGALL tollából származó zárófejezet (Encyklopedic kézikönyv címszó: matematikai lingvistika) ismeretével jellemezhetjük a legközvetlenebbül. A szerző leszögezi, hogy a matematikai nyelvészet mindannak a jelölésére alkalmazott enciklopédikus jelző, ami a nyelvészeti kutatásokban matematikai módszerek alkalmazásával függ össze. Erre vonatkozóan, az előző fejezetek mondanivalóját összegezve, megállapítja: a matematikai nyelvészet két különálló ága a kvantitatív és az algebrai lingvisztika. Röviden utal a kvantitatív nyelvészet kezdeteire és fejlődésére, amelyben jelentős csomópont V. MATHESIUS, B. TRNKA, J. VACHEK és más cseh nyelvészek munkássága. A nyelvi jelenségek gyakoriságának matematikai pontosságú rögzítése a nyelvi rendszernek és működési törvényeinek mélyebbre hatoló megismeréséhez vezetett. A közlésrendszerek mennyiségi tulajdonságainak vizsgálatában új szempontokat és módszert bevezető információelmélet nyelvészeti alkalmazása, amely a minőségi, strukturális elemzés által meghatározott nyelvi elemek mennyiségi mutatóit újfajta összefüggésekbe állítja, a kvantitatív nyelvészet része, s mint olyan, a tudományág fejlődésének széles távlatát nyitja meg.

A kvantitatív lingvisztika tehát a matematikai nyelvészet egyik aspektusa. A matematika azonban nemcsak mennyiségi (vagy térbeli) vonatkozásokat vizsgál, hanem egyes diszciplínái, mint pl. az algebra a matematikai (formális) logikával együtt bármilyen rendszerek vizsgálatának absztrakt eszközét jelenti. A nyelvnek épp az ily típusú magas fokú absztrakció eszközével való megközelítése képezi az ún. algebrai nyelvészet alapját. E másik aspektus lényege, hogy a tudományos absztrakció olyan új fokát képviseli, amely előbb-utóbb az általános nyelvészet, a nyelv teóriájának alapjává válik. Ennek magja ma a főképpen CHOMSKY, BAR-HILLEL, SAUMAN, REVZIN s mások munkáiban vázolt grammatikai modell. A nyelv grammatikája a szerzők felfogásában szabályrendszer, amely a szó matematikai értelmében meghatározza az adott nyelv valamennyi helyesen képzett mondatát. Ilyen típusú grammatika szabályai éppúgy formalizálhatók, mint azok, amelyek az automaták működését irányítják. Az algebrai grammatika a matematika és a nyelvészet legközvetlenebb összefonódása. Matematikai szempontból a különböző grammatika-típusok ekvivalenciáját, egyszerűségének stb. kérdéseit tárgyalja, miközben a kérdés empirikus, sajátosan nyelvészeti oldala marad a grammatika és a nyelv megfelelése. A jelenlegi eredmények alapján a nyelvészet számára a transzformációs grammatika a legelfogadhatóbb.

Bár jogos a kérdés — és a szerző nyitva hagyja —, vajon az egyes nyelvek nyelvtani rendszerre bonyolult összetettségét megfelelően ragadják-e meg a matematikai módszerek, megjegyzni: hogy egyáltalán nincs tisztázva, milyen más módszerek lennének jogosultak erre. Természetes, hogy a formális feldolgozásnak ellenáll a nyelvek lélektani és más tényezőkkel összefüggő szemantikája és magának a nyelvészeti vizsgálódásnak sajátos menete, de a nyelvtani rendszer (szintaxis, morfológia és fonológia) megfelelően leírható formális eszközökkel, ami ma a gyakorlat, a szellemi munka bizonyos mozzanatai automatizálásának a követelménye, s aminek a feltételeit a modern automaták megjelenése biztosítja és igényli.

Ez vezet át a matematikai nyelvészet tárgykörével szervesen összefüggő alkalmazott matematikai nyelvészet felé. A gépi nyelvészet (az automaták, elektronikus számológépek nyelvészeti célzatú felhasználása) magába foglalja a fenti alkalmazott matematikai nyelvészet fogalmát, de egyúttal ennél sokkal szélesebb is, pl. a szöveg elemzésének, osztályozásának megfelelő kritériumok kiválasztása, a nyelvi jelenségek statisztikai összefüggéseinek feltárása stb. már nemcsak alkalmazást jelent, hanem metszi a nyelvészeti kutatás területét, főképpen az algebrai nyelvészetét, amely pl. a

grammatikák kipróbálására használja fel a „véletlen” gépi mondat szerkesztést. (A gép a programozott grammatika alapján termeli az adott nyelv grammatikailag szabályos mondatait.) Más típusú nyelvtanok esetében ez a verifikációs lehetőség szóba se jöhet. Az elektronikus számológépek alkalmazása kényszeríti a nyelvészt a nyelvi kategóriák, vonatkozások pontos megfogalmazására, s lehetővé teszi a megfogalmazás adekvátságának megítélésében a gyakorlati életben a felhasználásának felhasználását. Ezen az alapon a nyelv kísérleti vizsgálatának felmérhetetlen lehetőségei nyílnak, s a természettudományok laboratóriumi módszereinek a megközelítését jelentik majd. Vagy röviden — ami ma a tudományok alapvető téziseihez tartozik: az alkalmazás igénye vezet az elméleti alapok tisztázásához.

A matematikai szempont egyben valamennyi nyelvnek egységes fogalmi rendszeren alapuló leírását jelenti. Amint látjuk, a nyelvészet ezáltal a humán tudományok közül elsőként közelíti meg a természettudományi egzaktitás típusát, anélkül természetesen, hogy feladná önállóságát.

A vázolt összegezés tulajdonképpen a matematikai nyelvészet keresztmetszete és programja, a könyv egyes fejezetei a fenti tételeket fejtik ki a megfelelő elméleti alapfogalmak ismertetésével és számos szemléltető példával és utalással. Az anyag 6 kölesőnösen egymásra utaló, a lényegét más-más oldalról megvilágító fejezetre tagolódik: 1. A nyelv és a mai társadalom, 2. Nyelv és technika, 3. Algebrai nyelvészet, 4. Kvantitatív nyelvészet, 5. Automatizálás és mechanizáció a nyelvészeti kutatásban, 6. Zárószó — összegezés.

1. „A nyelv és a mai társadalom” (F. DANEŠ, P. SGALL) című fejezetben a szerzők abból az alaptételből indulnak ki, hogy a nyelvészet, mint minden tudomány, a gyakorlatból ered, s vázolja a gyakorlati korrespondáló fejlődés menetét a véd himnuszok szövegmagyarázatának szolgálatában születő indiai nyelvészeti kutatásoktól a strukturalista irányzatokra ráépülő matematikai nyelvészetig. A mi korunkban az ember szellemi tevékenységének bizonyos mozzanatait helyettesíteni képes új minőségű gépek (automaták) a tudományos és technikai-társadalmi fejlődés lényeges tényezőiként hatnak, s ettől a folyamattól nem szigetelhető el a nyelvtudomány sem. Sőt a filológia gyűjtőnévvel jelölt humán tudományok közül épp a nyelvtudomány teszi elsőként magáévá az egzakt matematikai módszereket. Tehát, bár paradoxonnak tűnik, annak vagyunk tanúi, hogy csak korunk, amely a régebbiekhez viszonyítva annyira nem filológiai fogantatású, teremtette meg a feltételeket a valóban tudományos szintű nyelvészeti vizsgálathoz.

A tudományfejlődés természetes dialektikáját kell látnunk a nyelvtudomány súlypontváltozásában. A történeti-összehasonlító nyelvészet tudománytalannak tartotta mindazt, ami előtte keletkezett, s éppígy értékelte pl. az amerikai deskriptív iskola a „leíró” módszereket mellőző irányzatokat. Analóg módon a modern matematikai irányzatok sem ismerik el teljesen tudományos szintűnek a matematikai-logikai módszerekkel nem ellenőrizhető kutatási eredményeket. A továbbiakban felsorolják az új nyelvészeti irányzat sajátosságait, szembeállítva ezeket a hagyományos grammatikai leírás hiányai-val. A formalizálás szükségességéből kiindulva a rendszerbeli vonatkozások feltárása végett — állapítják meg — célszerűnek mutatkozik a nyelvi vizsgálatban a morfémát venni alapul. A szavak, szóalakok így morfémakombinációknak minősülnek, a nyelv grammatikája pedig valamennyi morféma és morfémátípus összességét és kombinációiknak szabályrendszerét jelenti. Így tűnik ki az egyes eszközök homonim és szinonim volta. A hagyományos grammatikák alaktana a szófajokra épít, ezek keretén belül megadja a normát és a rendhagyó alakot, a szóképzést szófajok szerint tárgyalja és a jelentés szempontjából kategorizálja, a képzőhöz megadja az alapszó szófaját stb. Az ilyenfajta leírásból azonban — amellet, hogy részleges marad — hiányzik az áttekinthetőség s a rendszerbeli vonatkozások feltárása, és nem kerülhet kapcsolatba a gépi verifikációs lehetőségekkel, amelyek a szintaxis síkjában is teljes formalizálást igényelnek. Itt mutatkozik meg a legmarkánsabban, hogy a hagyományos szemlélet nem különbözteti meg megfelelően a formális a szemantikaitól, a forma leírását gyakran szemantikai magyarázattal helyettesíti, számolva az intuitív nyelvismerettel.

A mondatfelépítés formális leírására a mondatnak szintaktikai tagparókra bontása a legalkalmasabb, amelyben akár a tagoktól a mondat felé, akár megfordítva, mindig a mondattani viszonyok hierarchikus struktúráját nyerjük. Ami a nyelv szemantikai oldalát illeti, a cél a szubjektív, pszichológiai s más tényezőktől független és a nyelv rendszerén belüli „szemantikai kulcsok” felfedése. A mai nyelvészet, hangsúlyozzák a szerzők, már nem kezdődik a fonémánál, amely disztingtív elemekre bomlott, és nem végződik a mondatnál, e két vonalon túl azonban már túllépjük a grammatika határait.

A formalizálás feltétele, hogy megfelelően változzék a nyelvészet nyelve (metanyelv); a könyv szemléltető példákban tárja elénk a régi és az újfajta grammatikai megfogalmazást, a szimbólumok alkalmazását, a mondatelemzés grafikai ábrázolását, utalva a gráfelméletre stb., tudatosítva: a formalizálást nemcsak a gép követeli, hanem a magasabb típusú tudományos egzakttság.

A 19. század nyelvészetében a nyelv társadalmi funkciójával kapcsolatban a hagyomány és a nemzeti szükségletek hatottak, mai felfogásunkban a nyelv elsősorban a társas érintkezés eszköze, információt tároló és szállító rendszer, amelyben a racionalizálás (pontosság, egyszerűség) és internacionális szempontok érvényesülnek. Egzaktabb megismerése biztosíthatja csak célirányos alakítását. A fejezet a strukturalista és a matematikai nyelvészet alapulásából érinti a nyelvművelés kérdéskörét. Megállapítja, hogy a cseh nyelv túl tág „szórású” alakjában az egyszerűsödést kell támogatni, a mondatszerkesztésben a tömörítést és a gazdaságosságot. Az egyszerűsödés irányában hat pl. a szóképzésben jelentkező univerbizáció, az egyszavas kifejezésekre való törekvés (infrazvuk, C-vitamin, mikrodeska stb.). A szaknyelvek terminológiájára természetesen jellemző a differenciáció és az internacionalizáció is. Az utóbbi bizonyos áttételben a szintaxisban is jelentkezik, mégpedig nemcsak közvetlen átvételekben, tükrözésben, hanem pl. abban, hogy egyes hagyományosan alacsony gyakoriságú nyelvi eszközöknek nő a frekvenciája és megfordítva (pl. előrenyomulnak az „álprepozíciók” — díky, pomoci, v procesu, v podmínkách —, visszaszorul az -ův, -in végződésű possesszív adjektívum, amelynek ma a genitívusz nyomul a helyére stb.). Viszonylag bőven vázolja a fejezet a cseh nyelv rétegződését, az irodalmi nyelv és a köznyelv viszonyának alakulását, a szaknyelvek sajátos követelményeit. Csehországban ugyanis a nyelvjárások már kiretusálódtak, az érintkezés nyelvi eszköze a cseh köznyelv, az archaikusabb irodalmi nyelvet csak hivatalos szinten alkalmazzák, megvan tehát funkciós elkülönülése, miközben több érintkezési sávban a kettő között folyamatos az átmenet, miáltal egyes szóalakok hovatartozása gyakran problematikus, gyakori jelenség pl. az irodalmi síkú szakszókincs köznyelvi jellegű toldalékolása stb. A helyzetet bonyolítja, hogy Morvaországban még jelentős mértékben érvényesülnek a nyelvjárások, s a morvák a nyelvjárási szintről nem a cseh köznyelvre, hanem az irodalmi nyelv beszélt változatára váltanak. A nyelvhelyességi norma feltárását igényel, többek közt frekventatív kutatásokat, amelyek alapján megállapítható a fejlődési tendenciák vonala. Az általánosan elterjedt elemeket az irodalmi nyelvhasználatnak is el kell ismernie, alkalmas pontokban kodifikálnia kell az úzust. A nyelvhelyességi szemlélet nagyobb tűrőhatárokkal számol. A régi purizmus kudarca épp abból adódott, hogy helytelenül értékelte a nyelvtörténet által felfedett történetiséget, s nem számolt a nyelv alapvető belső ellentétességével: a stabilitás szükségességével és a fejlődés, változás kényszerűségével. Csak a kettő dinamikus egyensúlya biztosíthatja a társadalomban a nyelv optimális működését. MATHESRUST idézve, a cseh nyelv magasabb szintre való emelését nem a mechanikus, korrektori jellegű nyelvművelésben látják, hanem abban, hogy az érvényes norma és a nyelv strukturális sajátosságával összhangban minél jobban és teljesebben aknázzák ki a cseh nyelv kifejezési lehetőségeit.

2. A II. fejezet — Nyelv és technika — a gépi fordítást, az információtárolás és -visszakeresés módszereit ismerteti.

3. Az „Algebrai nyelvészet” című fejezet (L. NEBESKÝ, P. SGALL) tárgyalja a generatív grammatika, a rekognoszkatív grammatika és az ún. analitikai modellek tárgykörét. Ezek képezik ma az algebrai nyelvészetnek, a nyelv rendszerjellegű, matematikai-logikai eszközökkel végzett vizsgálatának súlypontját. Csak egyetérthetünk avval, amit a szerzők bevezetésként ismételnek, hogy tudniillik amikor a valóság bizonyos területe és annak törvényszerűségei elérhetővé válnak a valóban tudományos leírás számára, akkor ez a terület matematikailag is megragadható. A lehetőségek határait természetesen az egyes tudományok fejlettségi foka határozza meg, de az egzakttságra törés intenzitása egyúttal a feldolgozás társadalmi szükségességével is összefügg. A nyelvtudományban ma ilyen szempontból a grammatikaelmélet áll a középpontban, amelyben főképpen CHOMSKY és BAR — HILLEL csoportjának sikerült több alapvető problémát matematikailag és nyelvészeti aspektusban is adekvát módon megfogalmazni és megoldani.

Az interpretáció tömörségének és lényegre irányultságának szemléltetése végett nézzük meg, miképpen vezeti be a olvasót a szerző a generatív grammatika tárgykörébe. A fejezet a generatív és a rekognoszkatív grammatikai modellt exponálja a legteljesebben. Mindkettőt mint szabályrendszert fogjuk fel, amely meghatározza a mondatok halmazát, s az ilyen mondathalmazt nevezzük „nyelvnek”. A generatív grammatika a mondat-

halmazt ún. kiinduló szimbólum (vagy szimbólumsorozat) alapján határozza meg; a matematika szabályai megadják, hogyan lehet a kiinduló szimbólumot (szimbólumsorozatot) helyettesíteni, miáltal a szabályok lépcsőzetes érvényesítésével a kiinduló szimbólumtól (sorozattól) eljutunk a terminális sorozatokig, azaz a nyelv grammatikailag helyesen képzett mondataihoz. Az elmondottakat egyszerű példák szemléltetik. Vegyünk olyan „nyelvet”, amelynek mondatai 2-szimbólumos ábécéből állnak (a, b). A járulékos szimbólumokat, amelyek megjelennek a grammatikai szabályokban, de nem jelenhetnek meg a nyelv mondataiban, jelöljük nagybetűvel (pl. A ; ez egyúttal kiinduló szimbólum is.) A nyelv ábécéjének kisbetűvel jelölt szimbólumait terminális szimbólumoknak nevezzük. A csupán terminális szimbólumokból álló sorozat, amely az adott grammatika szabályai szerint már nem változtatható, a nyelv grammatikailag szabályosan képzett mondatának a struktúrája. Így állíthatjuk fel pl. a következő 3 szabályból álló grammatikát:

1. $A \rightarrow aB$
2. $B \rightarrow bA$
3. $B \rightarrow b$

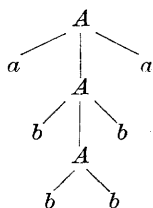
A grammatikánk által meghatározott nyelv helyesen formált mondatai: az $ab, abab, ababab$ stb. sorozatok. Vagy pl. az $aa, aba, abba, abbbba$ stb. mondatokkal rendelkező nyelv grammatikáját képezi a következő három szabály: 1. $A \rightarrow aB$, 2. $B \rightarrow bB$, 3. $B \rightarrow a$.

Az ilyen típusú grammatikákra jellemző, hogy teljesítik azt a feltételt, miszerint formájuk mindig $A \rightarrow aB$ vagy $A \rightarrow a$, vagyis hogy minden egyes szabályban mindig csak egy és csak egy járulékos szimbólumot a nyelv saját ábécéjének szimbóluma helyettesít, s ezt esetleg egy és csak egy további járulékos szimbólum követhet.

Azok a generatív grammatikák, amelyek megfelelnek ennek a feltételnek, ún. véges állapotú grammatikák, az általuk meghatározott nyelvek véges számú állapottal rendelkeznek.

Bonyolultabb szerkezetű nyelveket ezzel a grammatikatípussal nem lehet meghatározni, még ha az ábécéjük csak két elemből állna is; ezek nem véges számú állapottal rendelkező nyelvek. Így pl. az $a^n b^n$ típusú mondatokkal ($ab, aabb, aaabbb$ stb.) rendelkező nyelv szabályai (1. $A \rightarrow ab$, 2. $A \rightarrow aAb$) nem teljesítik a fent megállapított követelményt. A feltüntetett két szabály szerint pl. a következő derivációk végezhetők el: $A \rightarrow ab$; $A \rightarrow 2. aAb \rightarrow 1. aabb$; $A \rightarrow 2. aAb \rightarrow 2. aaAbb \rightarrow 1. aaabbb$.

E grammatika egyik válfaja ún. tükörkép-mondatokat ($aa, abba, abbbba, bb, baab, abaaba$ stb.) határoz meg. Szabályai: 1. $A \rightarrow aa$, 2. $A \rightarrow bb$, 3. $A \rightarrow aAa$, 4. $A \rightarrow bAb$. Az $abbbba$ mondatnak pl. a következő séma felel meg:

A két fenti grammatika, amint látjuk, nem teljesíti a véges állapotú grammatikák feltételét, de teljesít egy másikat, mégpedig azt, hogy szabályainak a formája $A \rightarrow x$, amelyben az x (nem mindig terminális) szimbólumsor, vagyis mindegyik szabály szerint egy szimbólumot mindig véges szimbólumsor helyettesít. Ezt a grammatikatípust nevezzük nem kontextusos frázisgrammatikának (context-free phrase structure grammar, környezet nélküli mondat szerkezet-grammatika).

Az ún. kontextusos frázisgrammatikák szabályainak általános formája $xyz \rightarrow xzy$ (a egyetlen terminális vagy nem terminális szimbólum; x, y, z szimbólumsorozatok). Az x és y nem változik, a szabályban mint környezet, kontextus szerepel.

A generatív grammatikák e három típusa között (véges állapotú, nem kontextusos frázisgrammatika, kontextusos frázisgrammatika) a következő relációk érvényesek: az alsóbb fokú grammatikával meghatározott nyelvet meghatározhatjuk a fölötte álló grammatikával is, továbbá a magasabb fokú grammatika olyan nyelvre is érvényes, amelyet semmilyen alsóbb fokú nem képes meghatározni.

A természetes nyelvek nem véges számú állapottal rendelkező nyelvek, s leírásukhoz „erősebb” generatív grammatikára van szükségünk. A szerzők generatív modell segítségével mutatják be, hogy a cseh nyelv leírásához legalább nem kontextusos frázis-

grammatika szükséges, azzal a céllal, hogy megértessék: a természetes nyelv grammatikáját algebrai eszközökkel formalizálni lehet és egzakt módon összehasonlíthatni más matematikai rendszerekkel. CHOMSKY elméletének egyik sarkalatos pontját éppen abban látják, hogy kimutatta a generatív grammatikák típusainak és az egyes automata-típusoknak a megfelelését.

Az algebrai grammatika fedte fel a grammatikai transzformáció kérdésének lényegét is. A transzformáció a rokon struktúrájú mondatok olyan jellegű összefüggéseit öleli fel, amelyeket a frázisgrammatika sem képes elérni. A transzformációs grammatika a frázisszabályok mellett még egy második alkotórésszel rendelkezik: a transzformációs szabályok összegével — és egy harmadikkal: a morfológiailag szabályokkal. A transzformációs szabályok általánosabbak, mint a frázisszabályok, lehetővé teszik a frázisgrammatika által meghatározott egyszerű mondatokból (elemi mondatokból) a bonyolultabb mondatok levezetését.

A fejezet egészében szemléletesen fogalmazza meg a generatív grammatika magját. Az algebrai nyelvészet nem azt az eljárást keresi, hogyan lehet a szöveg elemzésével kimutatni a benne működő törvényszerűségeket, struktúrákat, mint az pl. az amerikai deskriptivistákra jellemző, hanem a nyelvi rendszer fogalmából kiindulva, mérlegel, kísérletezik a rendszer és tulajdonságai leírásának különféle formáival.

Ha a generatív grammatika szabályrendszer, amely a kiindulási szimbólumtól a terminális sorozatokhoz, a nyelv szabályosan képzett mondataihoz vezet, vagy más szóval a mondatok strukturális leírását is megadó derivációk egymásutánja, a rekognoszkatív (felismerő) grammatika látszólagosan épp ellenkező célt tűz ki magának: ez ugyanis olyan szabályrendszer, amellyel egy mondatból mint szimbólum-sorból kiindulva megállapíthatjuk, vajon a nyelv helyesen képzett mondata-e. Mint a rekognoszkatív grammatika reprezentatív példáját a BAR-HILLEL által kidolgozott, a szimbólumnyelvek szintaxisának tanulmányozásából született kategoriális grammatikát követhetjük. Megismerkedünk a kategória fogalmával, a helyettesítés és egyszerűsítés műveletével stb.

Az analitikai modellek alfejezetben a szerzők leszögezik: a generatív és rekognoszkatív grammatikák, úgy látszik, alkalmasak az egyszerű morfológiájú és rögzített szórendű nyelvek leírására. A szabad szórendű nyelvekben ma még a transzformációs grammatika sem felel meg maradéktalanul (főleg a szubsztantívum-adjektívum, alany-állítmány egyeztető és a morfológiailag végződéseiben gazdag nyelvekben). Véleményük szerint a nyelvi síkokat még élesebben kell elválasztanunk egymástól, mint ahogy azt CHOMSKY elmélete végzi. Egyrészt meg kell különböztetni magát a mondatfelépítést, másrészt a mondat egyes elemeinek, tagjainak a funkcióját s végül a morfológiát, a grammatikai felépítettség és vonatkozások kifejezésére szolgáló eszközök rendszerét. Ezt a kísérletet vélik felfedezni a szöveget kutatók (KULAGINA, REVZIN s mások) s a román MARCUS munkáiban. Bemutatják a KULAGINA—REVZIN-féle javított halmazelméleti modellt. KULAGINA halmazelméleti modelljében idealizál, s ennek segítségével mutatja ki a nyelvtípusokat, modellje így bizonyos mértékben tipológia. Megjegyzik, hogy a szóalak alaki környezetének szabálya (TS) a természetes nyelvekben nem alkot diszjunktív bontást, mert a homonímia következtében valamennyi szóalak nem tartozik kizárólag ugyanannak a szónak a „családjához”.

A három nyelvi modell korrespondenciáit vizsgálva leszögezik: bár általában mindegyik generatív grammatikához nem lehet megszerkeszteni a megfelelő rekognoszkatív grammatikát, a kategoriális grammatika vázolt rendszere a nem kontextusos frázisgrammatikával egyenértékű. A transzformációs grammatikáknak általában nincsen megfelelő rekognoszkatív grammatikájuk. KULAGINA halmazelméleti modellje szintagmatikus oldaláról nézve a generatív és rekognoszkatív grammatikák fonákja. Analízise a nem kontextusos frázisgrammatikával azonos, de fordított irányú. Megfogalmazható ez úgy is, hogy olyan nem kontextusos szabályok megtalálásához vezet, amelyek képesek generalálni az adott nyelv grammatikailag helyesen képzett mondatait.

A fejezet a diakronia modellálhatóságára való utalással zárul.

4. A kvantitatív nyelvészet (P. NOVÁK, E. TĚŠITELOVÁ) témakörében megismerkedünk a nyelv mennyiségi mutatóinak jelentőségével s a statisztikai vizsgálatok módszerével. Az első rész a szókincs statisztikai vizsgálatát tárgyalja, példaanyagában és következtetéseiben a cseh gyakorisági szótár anyagára támaszkodva (JELÍNEK—BEČKA—TĚŠITELOVÁ: Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, Praha 1961). Ismerteti a szófrekvencia stilsztikai szempontú leolvasásának lehetőségeit, GUIREAUD kulcsszóelméletét és képleteit, az EUSTOUP—ZIPF-féle törvényt, YULE ún. jellemző konstansát, HERDAN kutatásait stb.

Az információelmélet és a nyelvészet metszetét, a megfelelő alapfogalmakat és képleteket a valószínűségszámítás ismert „doboz”-módszerével exponálják, ennek során a 42 cseh betűből és egy betűközből a betűk (fonémák), a két és több elemű betűkapcsolatok relatív gyakoriságának beiktatásával fokozatosan alakul ki a szabályos cseh nyelvű mondatot megközelítő szöveg. Itt is rövid kitekintést nyújtanak a megoldásra váró problémákra. Pl. a szerzők szerint nincs még eldöntve, vajon az egyes nyelvek redundanciaértéke valóban a vizsgált nyelv sajátja, vagy az egyes nyelvek eltérő értékeit a kutatómódszerek különbözősége okozza-e.

A kvantitatív nyelvészet területéhez tartozik a strukturális-kvalitatív leírás kvantitatív módszerű verifikálhatóságának kérdésköre is.

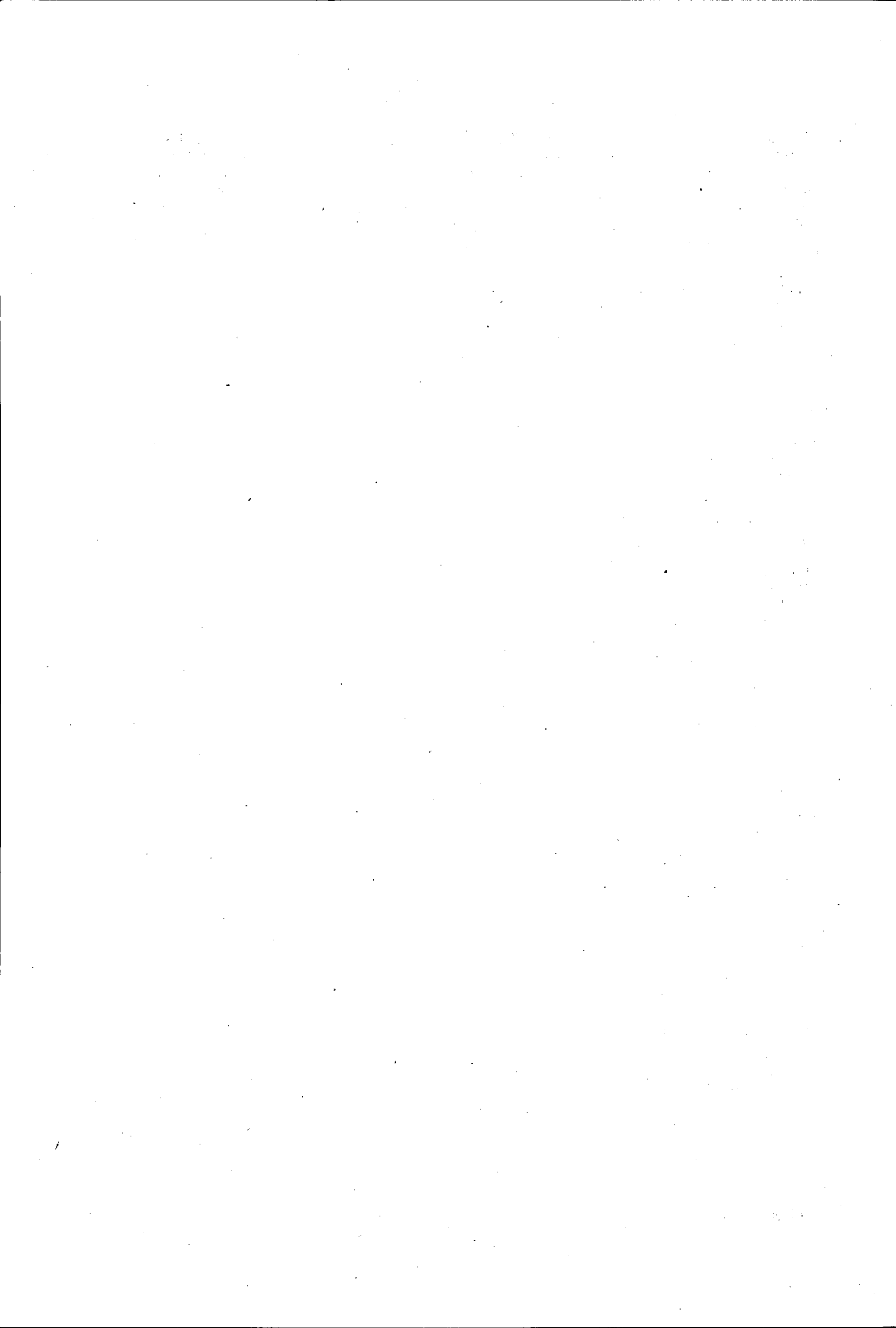
5. A nyelvészeti munka automatizálását és mechanizációját taglaló fejezet (J. PANEVOVÁ, P. SGALL, J. ŠTINDLOVÁ) a lyukkártyás módszert és általában a számológépek nyelvészeti célzatú felhasználását foglalja össze.

6. A természetes és mesterséges nyelvek összehasonlítását találjuk a kötet anyagát összefoglaló zárófejezetben (P. SGALL). A természetes nyelvek szemantikájuk univerzalizációja következtében sokszorosán összetettebbek, mint a mesterséges nyelvek, a nyelvi jelvételeket azonban az előbbieken sem lehet rögzíteni a jelölt valóság alapján, a releváns szemantikai elemeket a nyelvi jelrendszer hálózatán belül kell keresni. A szavak szemantikai jellemzésére alkalmasnak látszik a disztribúciós módszer, annak ellenére, hogy alapjaiban eléggé tisztázatlan, és semmi esetre sem kimerítő. Új lehetőségeket fesseget ez irányban épp a generatív grammatika. A természetes nyelvekre jellemző, hogy a szemantikai és grammatikai vonatkozások részben átfedik egymást (pl. a többes-szám morfológiai és lexikai alapú kifejezése stb.).

A matematikai nyelvészet szemszögéből a természetes nyelveket az egzakt módon leírható mesterséges közlési rendszerek hátterével szemlélhetjük, s ezáltal „kibernetikusan” oldhatjuk meg a nyelv mibenlétének, szerkezetének és működésének lényegét, ami pl. a közvetítő és információs nyelvek megalkotásában elsőrendű jelentőségű, mivel ezeknek a természetes nyelvek univerzalizálásával és a mesterséges nyelvek teljes formalizálhatóságával egyaránt számolniuk kell.

A könyvecske egyes fejezeteit a fejezet anyagát feldolgozó feladatok egészítik ki, úgyhogy didaktikailag is valóban elegáns vonalú, tartalmával és szerkezetével a modern nyelvtudomány új útjainak sikeres feltérképezését szolgáltatja. A matematikai nyelvészet immár „klasszikussá” érlelt anyagát adja, mégpedig úgy, hogy tárgyalásában, kitekintésében állandóan észlelhetjük a cseh strukturalizmus, a „prágai iskola” hagyományainak továbbélését.

ZEMAN LÁSZLÓ

TARTALOM

BAŃCZEROWSKI, JERZY: A gyengülés-erősödés folyamata a finn nyelvben (második közlemény) [Über den Prozeß der Verstärkung und Lenierung in der finnischen Sprache]	277
GREGOR FERENC: A bányászszókinés történetéből [От слова <i>klopacska</i> 'стукальце' до слова <i>karám</i> 'загон, шалаш, хата']	309
ELEKFI LÁSZLÓ: Mondatformák és mondathangsúlyok fonetikai vetülete [Фонетическое отражение форм предложений и интонаций предложений]	329

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ITKONEN, ERKKI: A hangváltozások kivételnélkülisége a finnugor magánhangzó-történet megvilágításában [Die Frage nach der Ausnahmslosigkeit der Lautveränderungen im Lichte der finnisch-ugrischen Vokalgeschichte]	351
SIRO, PAAVO: A finnugor nyelvek tagadó igealakjainak mondattani összetevője [Die syntaktische Komponente der verneinenden Verba in den finnisch-ugrischen Sprachen]	361
HARMS, ROBERT T.: A permi imperativus története a generatív fonológia módszerével [Generative Phonology, Sound Change and the Permian Imperative]	366
VÁSZOLYI ERIK: Az uráli - <i>Ń</i> latívuszrag nyomai a zürjén és a votják nyelvben [Spuren des uralischen Lativsuffixes - <i>Ń</i> in der syrjänischen und wotjakischen Sprache]	373
RÉDEI KÁROLY: A moksa-mordvin nyelvjáráások fonémarendszeréhez [К фонематической структуре мокша-мордовских говоров]	383
DOMOKOS PÁL PÉTER: Torkos József és az „oroszoszági magyarok” [Йожеф Торкос и «венгры в России»]	387
CSÚCS SÁNDOR: A magyar szókészlet finnugor elemei a statisztika tükrében [Угрофинские элементы венгерского словарного состава в зеркале статистики]	392
KISS LAJOS: Szőlő- és borfajtáink szláv eredetű nevei [Bennennungen slawischer Herkunft unserer Weinstocksorten und Weinarten]	397
ZSILKA JÁNOS: Mozgás és állapot viszonya a nyelvben [Relation between Motion and State in Language]	409
SKALIČKA, VLADIMIR: Az ige alakтана [Morphology of Verb]	427
PERROT, JEAN: Problèmes relatifs à la structure du syntagme verbal	431
HUTTERER, C. J.: Beiträge zum Verhältnis von Tempora und Modi	435
H. MOLNÁR LONA: Igei vonzatstruktúrák a magyarban Verbal Government-Structures in Hungarian]	442

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

BERECZKI GÁBOR: A magyar szókészlet finnugor elemei I.	449
KÁLMÁN BÉLA: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.	452
MOLNÁR FERENC: Finnugor nyelvek nyelvkönyvei az Uralic and Altaic Series-ben	456
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: <i>Edith Vértés</i> , Die ostjakischen Pronomina	462
RÉDEI KÁROLY: <i>Lauri Hakulinen</i> , Suomen kielen rakenne ja kehitys	466
LABÁDI GIZELLA: <i>Л. В. Хомич</i> , Ненцы	467
DEZSŐ LÁSZLÓ: <i>И. И. Мещиниов</i> , Структура предложения	470
BÜKY BÉLA: Communications et langages	476
ZEMAN LÁSZLÓ: Cesty moderní jazykovědy	480

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1968. VI. 27. — Példányszám: 650 — Terjedelem: 18,55 (A/5) ív.

68.65880 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ... ritkított (értelmi kiemelésre), = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ kapitálchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 16,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 28,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST